

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIII. évf.

1898. Május—Június.

3-ik füzet.

A keresztény tanításmód.¹

Reform, nem revolutio.

„Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és a Prófétáknak eltörlésökre: nem jöttem, hogy eltörljem, hanem inkább hogy azt betöltsem. Máté V. 17.“

A reformátorokat minden korszakban azzal vádolták, hogy felforgatni, lerontani, aláásni akarják a létező rendet, tekintettel akár a társadalmi életre, akár a gondolat és hit világára nézve. Pál apostolt mindazok átokkal sujtották, a kik a zsidók között vagy az első keresztény társadalomban magokat igaz hívőknek tartották. Az első századok keresztényeit a hagyományos vallásokhoz ragaszkodó kortársaik hit és törvény nélküli embereknek, valóságos nihilistáknak tekintették. Luthert mint istenkáromlót kizárták az egyházból korának összes tekintélyei és a mi atyáinkat, a modern társadalom megalapítóit 1789-ben anarchistáknak, szentségtelen zavargóknak bélyegezték.

Valóban, minden reform bizonyos változtatást, a létező helyébe valamely új állapot létrehozását, következőleg részleges rombolást foglal magában. De a reformot a forradalmi lázadástól megkülönbözteti az, hogy a reformátorok azt a mit rosznak vélnek, azért támadják meg, hogy a helyett jobb állapotot teremtsenek. Céljuk nem a létezőnek lerombolása, mert megtartják a multból mindazt, a mi abban jó és alkalmas arra a fejlődésre, a melynek előidézésén mun-

¹ Jean Reville „Paroles d'un libre Croyant“ című Párisban 1898-ban megjelent beszédeiből F. J. — E beszédet a magunk részéről különös figyelmébe ajánljuk azoknak, a kik a szentháromságot, a Krisztus istenségét s más ezekhez hasonló dogmákat a kereszténységre nézve nélkülözhetetlenek tartják, sőt az újabb időben némelyek még a protestánsok között is odáig mentek, hogy minket unitáriusokat még protestánsoknak sem akarnak elismerni azért, mivel ezen dogmáknak helyet nem adunk hitrendszerünkben. Fényes bizonyossága e beszéd a franciaországi liberalis protestánsok gondolkozásmódjának s jól esik látunk, hogy abban az unitarizmus irányára nyer kifejezést. Szerk.

kálnak. Nem esupán az fekszik szivökön, hogy a tévedéseket és visszaéléseket eloszlassák, hanem hogy azokat igazságokkal helyettesítsék és jobb állapotokat teremtsenek, a melyeket nekik józan értelmök és lelkiismeretök kijelentett. Távol attól, hogy csak a tagadásban lennék kedvöket, a reformátorok teremtő szellemek, alapítók. Nem látni egyeben munkájokban mint tisztán csak annak negatív oldalát, elfogultság és igazságtalanság velök szemben. Éppen így lehetne vandalismussal vádolni a kertészt, a ki ősszel megnyesi és tavasszal megtisztítja fát, hogy azok szebben és dúsabban hajtsanak. A forradalmár jobbra-balra vagdalkozik, a nélkül, hogy a fejét törné azon, hogy mi lesz a megcsontított fával. A reformátor lenyesi az elkorhadt ágakat, a száraz vagy roszul nőtt galyakat, hogy a gyümölcs a szedéskor annál szebb és izletesebb legyen. A folytonos reform magának az életnek is törvénye úgy a szellemi mint a természeti világban.

De a vetés, minden bizonnal megelőzi az aratást. Minden reformnak élő tanui rövid látók, korlátolt elméjü, félénk lelkek, a kik abban eleinte csak a hagyományok által megszentelt eszmék, szokások és rendszabályok megtámadását látják; az alkotó elemeket, azt az új növényzetet, melyeken a nedvkeringés bő és termékenyítő, csak akkor veszik észre és tudják méltányolni, a mikor gyümölcseit is meghozza. Hogyan lehetne tehát azon csudálkozni, hogy a nagy tömegre nézve, a kik egy megszokott rendszerbe beleélték magokat, a reformátorok eleinte rendbontóknak és felforgatóknak, az az oly veszélyes embereknek tünnek fel, a kiket egy jól rendezett társadalomnak kötelessége elhallgattatni? Itt, mint mindenütt egyebütt a történelem és a lélektan ugyanezt igazolják.

Azok a keresztények, a kik napjainkban a különböző egyházakban az élőszo vagy a sajtó útján abban fáradoznak, hogy a szükséges reformatori munkát akár a theologia, a vallásos gondolkozásmód, akár a társadalmi, erkölcsi vagy egyéni élet mezéjén folytassák, nem igényelhetik magoknak, hogy kivételt képezzenek az általános törvény alól. Az emberek ezeket hitetleneknek, forradalmároknak tartják, mivel a kereszténység hagyományos felfogását reformálni törekednek. Ez a dolgok rendjében fekszik. Kizárják őket a magok kebelökből; mint veszélyes emberektől, a kik megmérgezik az erkölcsi élet forrásait, távol tartják magukat s azzal vádolják, hogy az evangéliumnak legnagyobb ellenségei. A szigoru kálvinisták, a kik minket átokkal sujtanak, éppen úgy ki voltak s ki vannak még most

is téve hasonló eljárásnak a római katolikusok részéről; ezeknek szeméi előtt ők is vallástalanok, isten-káromlók; s ha az emberiség vallás-történetén visszamegyünk, a hagyományokhoz ragaszkodók részéről mindenütt ezt a vádat találjuk azokkal szemben, a kiknek bátorságuk volt a hagyományokat reformálni és a kik éppen ezzel tartották meg az élő vallást a kereszténység kebelében.

Ne gyötörjük hát magunkat szerfelett ezért a vádért, ha a sor reánk került. Ez ne akadályozzon meg minket kötelességeink teljesítésében és ne ingasson meg lelkiismeretünkhez való hűségünkben. A keresztény lelkiismeret nagy tanubizonyosságaival való dicső rokonság, a közösség a mult összes kitagadottjaival, kezdve magán a Jézuson, többet ér nekünk mint egy concilium vagy zsinat helyben hagyása. Egyszersmind azonban tanuljuk meg a keresztény élet mind-ezen mestereinek példájából, hogy a mi reformátori munkánk csak úgy lesz termékeny és csak úgy jut diadalra, hogy ha nem szoritkozunk pusztán csak a szükséges tagadásra, hanem érvényre juttatjuk azon elveket, a melyekben az bővölködik. Tudjunk nyesni, metszeni, tisztogatni bátran, és egész őszinteséggel, mert ettől függ a kereszténység üdve a modern társadalomban. De mutassuk meg, hogy beszédeinkben és tetteinkben bennök van az új gyümölcsöket érlelő keresztény elv. Az erkölesi élet nem tagadásokon, hanem állításokon nyugszik. Minket, igenis, a positiv hit lelkesít. A bírálati eljárás, a mely a valóságban nem egyéb mint a tudományos eljárásnak alkalmazása a történelemre, megismertette velünk a hagyományok tévedéseit, azoknak a tantételeknek hiányosságát vagy ellenmondásait, melyeket oly emberek dolgoztak ki, a kik nem birhattak annyi ismerettel és tapasztalattal, mint a mennyivel mi korunkban a letűnt nemzedékek egybehalmozott munkája után rendelkezünk. De minket bizonyára nem ezen tévedéseknek kimutatása vagy ezen képzeldéseknek a szétosztatása lelkesít a vallás-erkölesi élet megújításában; mi reámutatunk azokra a tényekre, a melyek erélyünket, hitünket és reményünket táplálják. A mi minket éltet és escelekvésre bír, főleml és vigasztal, a mi nekünk jogot ad arra, hogy legyünk, ezek positiv meggyőződések és szilárd elvek és mi ezeket az elveket annál szilárdabbnak itéljük lenni, mivel azokat kivetkeztettük azokból a régi formákból és clavult rendszerekből, a melyekben egykor elfogadhatók voltak, de a melyeknek ma az értelmi miveltség és a modern ismeret ellent mond.

Megőrizni a multból azt, a minek maradandó beese van, a mi elválhatatlan az emberi természettől, mivel az az emberi tapasztalatnak

a gyümölese, de kivetkeztetni ezt a szellemi kineset a dogmatikai, bölcseleti vagy szertartásos formákból, a melyekbe hajdan beburkolták; kivetkeztetni azért, hogy az új idők szükségleteinek és kívánalmainak megfelelő új formákban érvényesüljön — ebben áll szerintünk az igazi reformátori tanításmód; mivel csupán csak ez akadályozhatja meg, hogy a kegyesség ne fajuljon formasággá, a vallásos gondolat ne jusson a scholasticismus utvesztőjére, az erkölcsi élet ne legyen nyegleséggé. Ezt a valódi keresztény tanításmódot gyakorolta maga Jézus is s foglalta össze oly bámulatra méltóan ezen szavakban: „*Nem eltörölni, hanem betölteni jöttem*“.

Bizonyára senki sem fogja ma Jézust azzal vádolni, hogy pusztán csak tagadott s munkája rombolás volt. Bármiként ítéljük is meg tanításait, mindenkinek el kell ismernie, hogy ő alapította meg az erkölcsi élet leghatalmasabb és legtermékenyítőbb elvét, a mely mind e mai napig befolyást gyakorol az emberiségre. Mégis mint istenkáromlót keresztire feszítették, mivel a templomot, azaz: nemzetének hagyományos szent bárkáját le akarta rontani. Pedig Jézus nem volt forradalmár, a ki felforgatja és lerombolja a meglevő intézményeket mielőtt tisztában lenne azzal, hogy mit állít helyökbe, nem, Jézus a legnagyobb reformátor volt, mert a judaismusból, a mit korának zsidó hagyománya ápolt, kivonta a jót, az isteni részt, a halhatatlan elvet és a nélkül, hogy a mózesi törvényt eltörölte volna, a nélkül, hogy a czeremoniás szertartások, a szent gyakorlatok, a scholastikus tanok leplét, mely alatt a próféták és zsoltárárók szellemies hite elfolyódott, széttépte volna, ezt a hitet kiszabadította nyügeiből, abba saját lelkiismeretéből életet lehelt, azt a legnagyobb hatalommá emelte, a mikor nem csak saját népénc, hanem az egész emberiségnek azt mondotta: ime az ujjászületés hatalma, ime az üdv. Jézus nem törölte el a törvényt és a prófétákat, hanem betöltötte. Megvalósította, a mit ez a hagyomány csirájában magában foglalt, érvényre juttatta azt, a mi abban szép volt, a mi annak valódi becsét adott és mint haszontalan dolgot mellőzte, a minek csak időszerinti, viszonylagos becsé volt. Az írástudók és farizeusok istenkáromlással vádolták, a sadduceusok gyalázatos halálra adták; az emberiség felismerve őt, mint megváltóját dicsőítette.

Senki sem vette oly kevésbé igénybe a tudósok dialectikáját, vagy a racionalisták szemlélődését mint Jézus. Az a reform, a melyvel Jézus a judaismusból a legegyszerűbb és legegycetemesebb valást tette az emberiség közkinesévé, nem bonyodalmas okoskodások-

ból vagy hosszadalmas történeti vizsgálódásokból indul ki. Önként fakad az saját lényének mélyéből; benső szemlélődés, ihlet az, a mely a mult vallásos formáival szemben a gyermeki viszonyt ragadja meg az égi atya és a teremtmények között, kik életüket ezen Atyának köszönik és csak Benne találhatják meg üdvöket. Mind amellett azonban, hogy Jézusnak ez a munkája az ihletés gyümölese volt inkább, mint a syllogismusok egy sorozata, azért nem kevésbé megvalósította mindazokat a feltételeket, a melyek egy reformra nézve szükségesek és a mikor az ember elemezni kezdi, a mikor számot akarunk adni magunknak tanításainak természetéről és tartalmáról, azokban a valódi reformatori módszerek legragyogóbb alkalmazását megtaláljuk.

Egy-két példa, mert a kérdésnek teljes elemzése nagyon messze vezetne, elégséges lesz, hogy erről meggyőzzenek. Az ó-szövetség egy bonyodalmas szertartási törvényt foglalt magában; a mózesi törvénykönyvekben a legapróbb részletekig szabályozva voltak mindazok az anyagi áldozattételek, a melyeket a hiveknek a magok büneikből való megtisztulásáért a jeruzsálemi templomban végre kell hajtaniok. Ezen szertartásos isteni tisztelet eredete messze visszanyúlt egy régi korba, a mikor az izraeliták szintugy, mint a hajdankor más népei azt hitték, hogy magokat kedvessé teszik istenök előtt, ha neki áldozatokat mutatnak be a föld első zsengejéből, ételekből, italokból, megölt állatokból stb., mint a hogy a földi hatalmasságoknak is ily módon a kegyét meg lehet nyerni. Jézus korában ezek az anyagi áldozatok valószínűleg már nem feleltek meg az Örökkévalóról való szellemi felfogásnak, a mely a zsidó öntudatban fejlődött volt. Mindazonáltal még is gyakoroltattak a hagyomány tekintélye iránti tiszteletből, mivel ez a szertartás kiegészítő részét tette a szent könyvnek, a melyet az Isten kijelentésének tartottak és semmi sem oly szívós természetű, mint a szertartások iránti megszokás. A Jézus evangéliumában ezeknek a szertartásoknak már nincs semmi szerepe. Az égi Atya nem kíván étel- meg ital-áldozatokat. Mind az által Jézus azokat kifejezetten egy szóval sem törli el, csak hallgatással mellőzi s minden alkalmat megragad arra, hogy tanítványait intse, hogy nem külső és anyagi áldozatok által lesznek ők Istennek igaz imádói, hanem ha akaratját teljesítik. Ezzel a jeruzsálemi templomi áldozatok tulajdonképpen el lettek ítélve. De ugyanakkor a mikor Jézus ily módon mint haszontalan, erkölcsi és vallási érték nélküli dolgokat mellőzi a szertartásos czeremoniákat, magának

az áldozatnak elvét fenntartja, sőt evangéliuma központjává teszi, s példája által szintugy beszéde által megmutatja, hogy a valódi kegyesség folytonos áldozattételben áll, a mely által az ember magát Istennek szenteli, hogy az erkölesi élet maga is abban gyökerezik, hogy a mi önző hajlamainkat szüntelen alávéssük az égi Atya akaratának, azaz: az erkölesi törvénynek, a kötelességnek, a mely isteni paranesolat és arra tanítja tanítványait, hogy az ember nagysága éppen a maga önfeláldozásban éri el tetőpontját, a midőn a külső áldozatok helyett önmagát szenteli az örökkévaló szolgálatára embertársai, testvérei irányában. *A ki köztetek nagy akar lenni, legyen a ti szolgátok és valaki köztetek első akar lenni, legyen szolgátok. Mint az embernek fia nem jött, hogy szolgáljanak neki, hanem hogy ő szolgáljon és adja az ő életét váltságul sokakért.*

A miként eljárta Jézus az áldozatokra nézve, hasonlóképpen járta el azokat az áhítatossági gyakorlatokat és aprólékos szertartásokat illetőleg is, a melyeket kora farizeussai a vallási és erkölesi élet legszentebb kötelességeinek tartottak. Ezen farizeusi áhítatoskodások természete sokkal ismeretesebb, minthogy szükséges lenne ismételtelen leírni. Azt is tudjuk, hogy minő erélyvel kelt ki Jézus a farizeusok külső kegyessége ellen, szembe állítván ezzel a teljesen szellemi benső vallásosságot, a melyet nem törvényes formaságokkal, hanem az Isten és felebarátaink iránti szeretettől áthatott erkölesi étellel lehet ápolni. De a mikor így megtisztította a próféták által tanított szellemi hitet azoktól a gépies formaságoktól, a melyekre azt a rabbik felhasználták, nem felejtkezett meg a kezdetleges valóságos ihletről, a mely ezeket az áhítatossági gyakorlatokat létre hozta, de általok később meg is folytatótt. Ha a mirhából és kőménéből való tized nevetséges tulhajtása azon elvnek, hogy mindenkinek hozzá kell járulnia a közterhek hordozásához és ha ennek a kicsinyes gyakorlatnak tulajdonított fontosság mellett a hívek már-már el kezdették feledni a törvény lényeges paranesait, a melyeknek nem a külső formaságokkal, hanem a tiszta és igaz étellel lehet elegendet tenni, Jézus nem habozott elismerni, hogy a esászárnak meg kell adni, a mi a esászáré és magát a köznek szolgálatára szentelte. Ha a szeretet munkáinak tüntetéssel és sipolással való gyakorlásának, ha a meghatározott időben és órában gépiesen végzett alaminiználkodásnak a legkisebb vallási becseset sem tulajdonított, mivel inkább hiúságból mint a szív jóságából származnak és pusztán szokásból való gyakorlásuk kiszárasztja az emberi természetben alapuló hit-

buzgóság éltető forrásait, ezzel sem a szeretetet, sem az alamizsnálkodást nem kárhoztatta, csak egyházilag szabályozásokat kifogásolta. A mester, a ki megörökítette az özvegy asszony kegyességét és a ki a gazdag ifjunak azt mondotta, hogy ifjúsága sem ér semmit, ha nem tud lemondani minden vagyonáról, hogy azt a közjóllétre áldozza, bizonyára a szeretetet a legfőbb erényül kívánta becsepegtetni tanítványai szívébe is. S a mikor ez isteni erényt kivetkeztette azokból a hagyományos formáságokból, a melyek alatt kortársai azt gyakorolták, ezzel azt még nagyobbá tette. És a mi az imádságot illeti. Ugyan ki imádkozott bensőbbben mint ő? Ki tanította világosabban mint ő, hogy az imádság, a magába-szállás, az elmélkedés, mely által minden életnek és erélynek örök forrásába elmerülünk, legfőbb feltétele az erkölcsi ihletnek, a kegyességnek és az Istennel való közösségnek? Avagy nem azért kárhoztatta-e azt az üres fecsegést, a kiszabott imáknak meghatározott órák szerinti bőbeszédű lemorzsolását, a miben kortársai kegyességeiket fitogtatták, mert ő az imát a lélek legnemesebb hajtásának tartotta?! És ha a hagyományokhoz ragaszkodókat megbotránkozttatta szertartásaik, üres formáságaik iránt tanusított közönyével, nem de nem a törvényt és prófétákat töltötte-e be mikor az írott szertartási rendszabályokba viszont azt a szellemet lehelte bele, a melyből egykor származtak, oly módon, hogy a mi a törvényben jó és szent volt, mindezt az isteni szellemnek egy új keresztségében részesítve újjászülte, megelevenítette.

A mit Jézus cselekedett korának hagyományait illetőleg, ugyanazt kell cselekedniök tanítványainak is megszűnés nélkül a maguk korának hagyományait illetőleg. Ezt tartotta ő szemei előtt, mikor eltávozásakor azt mondotta tanítványainak, hogy az igazságnak lelkét hagyja nekik, hogy őket vezérelje és megoltalmazza. A kereszténység egész története ennek a kötelezettségnek a kimutatására és megerősítésére szolgál, mert daczára minden gyarlóságnak és gyengeségnek, daczára minden elvi ingadozásnak, az önzés gonosz hatalmával való minden megalkuvásnak a keresztény gondolat és hit története nem egyéb mint a folytonos reformoknak egy lassu sora, a melyek által a keresztény lelkiismeret magát kiszabadítani törekedett az egyház uralma, a dogmák szolgálata, a szertartások formásága, a világias megvesztegetés alól, hogy ismét a magáévá tegye az erkölcsi életnek azt az elvét, a melyet a nagy mester az emberi léleknek kijelentett és hogy megújuljon prófétáinak és Krisztussának vallásos hitében.

De ezt a megújhdást, a mely a mult kegyeslelkü nagyjaival való hitközösségből származik, a kikben az élet örök elve a legtisztább kifejezést nyert — ezt a megújhdást sem kell a betüre szorítani, sem egy újabb farizeusi módon értelmezni, mint ha az abból állana, hogy szolgálilag utánozzuk mindazt, a mit Istennek ama nagy tanubizonyosságai mondottak és cselekedtek. Ezeknek szellemét, erkölcsi elvét, lelkét kell elsajátítanunk, s nem kell beszédeik egyes szavaikhoz, sem felfogásuk formáihoz ragaszkodnunk. Mert bármily nagyok lettek legyenek is ők, bármennyire emberfeletti lényeknek tünjenek is fel előttünk az ókor prófétái, sőt maga a Krisztus is, éppen úgy mint mások, ők sem tudták kivonni magokat a létező viszonyok, koruknak gondolkozás módja és társadalmi helyzete alól. És bármily szépek legyenek is beszédeik, bármily fönségesek fogalmaik, a nyelv melyen beszéltek, többé nem létezik s fogalmaik kifejezésére oly dialectikai formákat és oly képeket voltak kénytelenek használni, a melyek a mieinktől különbözök.

Nincs ebben az állításban, legyetek meggyőződve, sem istenkáromlás, sem kegyetlenség. Egyszerű és őszinte elismerése az egy nyilvánvaló igazságnak, a melyet senki sem tagadhat meg, ellenkezőleg a keresztények között sokan a legnagyobb tisztelettel meghajolnak előtte. Például, kétséget nem szenved, hogy Jézus az evangéliumi történetekben mindenütt azzal a felfogással beszél a világról, mint a minő felfogása arról korának volt. A föld ránézve a világegyetem központja, az ég a föld feletti hely; mikor a tanítványok Krisztusnak az ő atyjához való visszatérését leírják, a menybe viszik. De ma nincs egy keresztény is, még a legkonservatívabbak között is, a ki ezt a felfogást ossza a világról. Egy vagy más forma alatt, akarva nem akarva mindenki megkülönbözteti a szellemet a betűtől, az elvet annak idő szerinti, tökéletlen kifejezésétől. Más részről, nem kevésbé bizonyos az is, hogy a Krisztus sem beszélhetett másképpen, mert feltéve, hogy a nehézkedés törvényét és a világegyetemnek az ujkori csillagászat által velünk megismertetett megmérhetetlenségét már ő is ismerte volna, akkor is lehetetlen lett volna hallgatóinak azoknak alapján beszélni. Azok semmit meg nem értettek volna beszédeiből. Valóban senki sem beszélhet másként mint korának nyelvén és gondolatait mindenki csak ahhoz a civilizatiohoz alkalmazottan fejezheti ki, a melyben él.

Hasonló észrevételeket lehet tenni sok más felfogásra, a melyek az evangéliumban Jézusnak tulajdoníttatnak s a melyeknek hitelességében a legkevésbé sem lehet kételkednünk. Így Jézus is beszél

a gonosz szellemekről, az ördögökről s nem csak bizonyos bűnöket, hanem számos gyöngeséget, betegséget, ideg vagy agybántalmat ezek befolyásának tulajdonít s a szerencsétlen szenvedőket ördögüzéssel gyógyítja. Ma egy józaneszű ember sem fogadja el ezt a tant; az ördögüzés formaságai, a melyeket a katolikus egyház a maga szertartásainak fegyvertárában még tartogat, ügyesen mellőztetnek, és én nem hiszem, hogy a biblia betű szerénti ihletéséhez legmakaesabban ragaszkodó embernek is eszibe jutna, hogy hasonló gyengeségekben szenvedő rokonát, az ördögök kiűzése által igyekeznék gyógyíttatni.

Hasonlóan áll a dolog az evangelium mindazon helyeire nézve, a melyek a világnak közzelevő végére s Krisztusnak közvetlen visszaterésére vonatkoznak. Ezek a tanok általában feledésbe mentek s még azok is, a kik azokban az egykoru eseményekben, a melyek a bibliában úgy vannak jelezve, mint előhírnökei a messiási nagy forradalomnak, valamely homályos vonatkozást tartanak fenn magoknak ezeket a tanokat illetőleg, kénytelenek a bibliai szövegeket a legkülönösebb módon minden történeti értelmökből kiforgatni. A leghatározottabb hagyományosok sem kerülhetik ki, hogy a mult tantételeit és hitfelfogását, még ha azok a tantételek a Krisztus által is el lettek fogadva, a magok koruknak megfelelőleg átalakítsák. Valamint Jézus, hogy kortársaival magát megértesse, tanításait azok gondolkozásmódjához és műveltségéhez alkalmazta, hasonlóképpen tanítványai azokat minden időben saját gondolat világukhoz alkalmazták s kivetkeztetve az időhez és helyhez kötött formákból, ugyanesak időszerű, de az űk értelműeknek s kifejelett ismeretkörüknek megfelelő új formákba öltöztették és így terjesztették. Ez ellen lehet szót emelni, de az a dolgon semmit sem változtat. Mert ez az ember értelmi tehetségének tulajdonságából származik. Következőleg, a ki nektek változás alá nem eső hagyományról beszél, önmagát vagy titeket csal meg. Még akkor is, a mikor ezen hagyománynak betűje érintetlen marad, az egymás után következő nemzedékek annak más értelmet adnak, megfelelőt annak a változásnak, a melyen keresztülmentek.

A mikor a keresztény újkori haladó párt ennél fogva szükségét látja a keresztény hagyomány reformálásának, ezzel nem követ valamely szörnyű bűnt. Józan értelmét és lelkiismeretét követve ugyanazt cselekszi, a mit más keresztények is többé kevésbé megtettek, mert a legkonservatívabb keresztények közül sem tart ma senki olyan hagyományt, a mely elődei, igen gyakran saját maga által, a nélkül

hogy tudná is, reformálva ne lenne. A hagyománynak az értelem tiszteletben tartásával, a lelkiismeret iránti hűséggel, az evangélium elvéhez való ragaszkodással reformálása, ebben áll a valódi keresztény tanításmód, ezt gyakorolta, a mint láttuk, Jézus maga is, ily módon kell nem eltörölni, hanem betölteni a hagyományt, megtartva belőle az életető szellemet, s megtestesítve azt korunknak és civilizációnknak megfelelő új szervezetben.

Nos, az evangéliumi tanításoknak ezt a szellemét, mi a kereszténység haladó pártja, kik ezért lelkesedünk, bizonyára sértetlenül megtartjuk s ezélünk nem más, minthogy annak oly kifejezést adjunk, a mely alkalmasabbá teszi a hagyományos kifejezésnél a modern lélekre hatást gyakorolni.

Mi nem hiszünk többé a szentháromságban. Ez igaz. S valóban könnyű lenne kimutatnunk a trinitariusoknak, hogy a szentháromságról szóló, kereszténynek mondott hagyományuk Jézus tanításában nem található fel s közelebb áll az új platon-féle böleselethez mint a hegyi beszédhez. De ha nem fogadhatjuk is el a trinitáriusok nézletét, hiszünk az evangélium élő Istenében, kinek egyetemes munkássága vagy a gondviselés mindenütt nyilvánul, mint mindig jelenlevő elv a természet rendjében és mint legfőbb törvény az erkölesi világban; hiszünk az égi Atyában az evangéliumi hit egész alázatosságával és bizalmával, az az hiszszük, hogy mi Istennek gyermekei vagyunk, mely viszonynál fogva üdvre, tökéletességre, Istennel való erkölesi egyesülésre vagyunk hivatva; hiszük, hogy Istennek atyai indulata kiterjed s világot vet a bűn által megbélyegzett és lesülyedt lelkiismeret éjszakájába is, és az elesettet is a bűnbánat által felemeli és kegyelmébe fogadja.

Mi nem hiszünk a csudákban. Ez igaz. De nem is tudjuk megérteni, hogy egy keresztény hogyan tud azokra nagyobb súlyt helyezni, mint maga Jézus helyezett a maga korában, a mikor a csuda ellen még nem lehetett oly erős ellenvetésekkel érvelni, mint a minők azt a mai tudományos világból teljesen kiküszöbölték. A mi kegyességünk nem tudja felfogni, hogy valamely vallásos vagy erkölesi hasznára legyen egy 19-dik százbeli kereszténynek az, ha hiszi is Jézusnak az öt kenyérre vonatkozó csudatételét, vagy hogy az ő parancsára fogott hal szájában csudálatos módon csakugyan megtaláltatott a kívánt pénzdarab. De ha nem is hiszünk ezen elavult s használatból kiment antropomorphikus theologiai formákban, de hiszünk teljes lelkünkben Istennek bennünk és körülünk nyilvánuló

munkáiban; hiszünk az ő segédelmében azon törvények szerint, a melyeket az erkölcsi világban megállított és ebben hiszünk nem csak valamely külső tekintélyért, hanem saját erkölcsi tapasztalatunk alapján, mely minket arra tanított, hogy az őszinte, buzgó ima, a szívnek és léleknek Istenhez emelkedése magának az isteni gondviselés intézkedéséből kifolyólag kimondhatatlan áldást, valódi szent lelkesedést, erkölcsi erélyt, megjobbulást, vigaszt, hitet és reményt szül.

Mi nem hiszünk a Krisztus hagyományos istenségében, legalább nem inkább, mint egy is azok közül, a kik a szentháromság dogmáját tagadják és a kiket gyakran szintugy excommunicálnak ellenfeleik ezen istenség nevében, a kinek nem tudnák megmondani, hogy mi jogon cselekszik azt. De elismerjük Istennek kijelentését mindazoknak lelkiismeretében, a kik itt e földön így imádkoznak: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyben“ és nem ismerünk mást, a kiben ez a kijelentés erkölcsi és vallási szempontból ragyogóbb és teljesebb lett volna, mint Jézusban. De e hitünk is Krisztusban nem valamely theologiai okoskodáson alapszik, nem abból származik, hogy egyik vagy másik apostol, ilyen vagy amolyan doktor e célból egy tanrendszert dolgozott ki, a melyet reánk akar erőszakolni, bár azon tanrendszernek nincs biztos alapja. Mi hiszünk a Krisztusban s üdvözljük benne a mestert, erkölcsi és vallásos életünk ihletőjét, mivel tapasztalatból megtanultuk, hogy az emberek fiai között senki más nem hallatott oly lelkesítő, szép és isteni beszédek. Krisztusnak ezt a nagyságát nem tudjuk magunknak kellően megmagyarázni. Hogyan magyarázhatnók meg magunknak a legnagyobb lelkiismeret eredetét, a melyben Isten maga-magát kijelentette, a mikor egy féreg eredetét sem tudjuk megmagyarázni.

Mi nem hiszünk a helyettes elégtételről szóló, véres áldozaton nyugvó megváltás hagyományos dogmájában, mivel ez a tan, mely nem talál az evangélium szelleméhez s a középkor jogi ismeretei után dolgoztatott ki, megbotránkoztatja lelkiismeretünket szintugy, mint a hogy annak józan értelmünk ellent mond. De ha ezt a hagyományt így nem is fogadjuk el, ebből nem következik, hogy ne ismernők el azt a nagy igazságot, a melynek ez a hagyomány idő szerinti és tökéletlen kifejezése volt. Mi tudjuk, nem tudós elméletekből, hanem gyakran ismétlődő tapasztalatból, hogy az emberi társadalom élete azon folytonos áldozatokon nyugszik, a melyeket annak a jók, a nemesek, a kötelességeikben kitartók naponként hoznak, elhordozván a gonoszok, az önzők és istentelenek méltatlan üldözését is az igaz-

ságért és szeretetért, megmentvén ez által az emberiséget, a melyet ezek magokra hagyatva, gyorsan végromlásra juttatnának. Mi tudjuk, hogy az Isten akaratának hiv követői önmegtagadása nélkül a gonoszság hatalma soha sem lenne legyőzhető. Mi tisztelettel meghajlunk az áldozat üdvözítő hatalma előtt; s nyíltan hirdetjük, hogy azon áldozatok között, a melyek az emberiség megmentésére hozattak, egy sines tisztább, szentebb, hatásában nagyobb s példányszerűen ragyogóbb, mint a Golgotha áldozata. Megalázzuk magunkat ezen kereszt lábainál, mely az emberiség egy nagy részére jelvény nyé lett, megalázzuk magunkat az előtt, mint az erkölesi nagyság legfőbb jelképe előtt, mint az üdv előmozdítója előtt azokra nézve, kik az által ihletet nyernek.

Végig mehetnénk hasonló módon az összes hagyományos tanokon. Mindenik tételhez hozzáfűzhetnők azt a hitvallást, a mely minket lelkesít. Mindazt, a mit eretnekségül tulajdonítanak nekünk, mi úgy tekintjük, mint az evangelium lényeges elveinek megvalósítását modern formában, kivetkőztetve a régi formákból, a melyekben elfogadhatatlanok lettek. Lelkiismeretünk által megerősítve, ezen benső bizonyosságra támaszkodva, a melyet a legnagyobb keresztények úgy ismertettek meg velünk, mint az erkölesi és vallási hit legfőbb bizonyítékát, megerősítve Krisztus példája által, ki nem azért jött, hogy eltörölje, hanem hogy betöltse a törvényt és prófétákat, ime ezért vagyunk mi bizonyosak a felől, hogy jó keresztények vagyunk a sekrestyések vagy modern irástudók minden excommunicatiója daczára és teljes bizodaljunk van az iránt, hogy eljő az az idő, mikor ezt az igazságot elismerik mindazok, a kik nem tartoznak „a megkeményedett szívű néphez, melynek ninesenek fülei a hallásra és szemei a látásra“, a mely nép ugyan ma is, mint a Jézus korában a nagyobb rész lehet az egyházban, de nem a kovász az Isten országának téstájában.

(Francziából.)

FERENCZ JÓZSEF.

Szellemünk képviselői a Millenium századában.

Bevezetés.

I.

Vessünk s aratunk. Serere non dubites, volt jelmondata szellemünk egyik képviselőjének, ki lankadatlanul vetett, s aratott jóllétet, jó emlékezetet. Vetésre gondoltam e sorokkal, de ha nem is hull mag reá: mindenestre aratás, legalább is tarlózás lesz a Keresztény Magvető mezején, honnan legtöbb szemes kalászt kaptam, legtöbb adatomat meritem. S még e tarlózás is a Ker. Magvető vetése, a mennyiben idei első füzete lenézte az asztalomról, hogy irom a Millenium százada emlékiratát, s felhí, hogy egy pár mi nagyunkról se feledkezsem meg.

Ugy mint Brassait irtam, több nagyunk vázrajza meg volt már nálam, midőn e felhívásra annyian rohanták meg emlékezetemet, hogy a midőn lajstromba vettem, egész század sorakozott, kiknek fele már csak kedves emlékezet, de a század másik fele még az élet esatamezején áll, kik ha nem is emelkedtek történelmi magaslatra, a mi szűkebb iskolánknak tisztességes képviselőiként vehetjük őket. Az a gondolat szállt meg, hogy századunk végére hozzuk a millenium százada emlékiratát magunknak külön, rövid életrajzokban, mint egy képmagyarázatokban, egy album számára.

De hogy ne csak projectáljak, hozom a névsort, kikről már vázlatot vettem. A meghaltakat bocsátottam elől. De mert az én koromban az is megtörténhetik, hogy más fejezi be, s hogy a helyreigazitásokra, pótlásokra alkalmat adjunk, kérjünk helyet a Ker. Magvetőben.¹ S miután lapjain többeknek terjedelmes életrajzával találkoztunk, miként én hozom körvonalokban, frissítsük fel azok

¹ Csakis örömről fejezhetjük ki azon, hogy érdemes történelemírónk unitárius jelesek életét szándékszik megrajzolni. És a mennyire becsüljük az építő történelemírást, épp annyira óhajtjuk, hogy az ő tolla minél több jeles unitárius emlékének festhesse meg a képét.

Szerk.

emlékezetét is, állítsuk be Albumunkba, legyenek együtt mindazok, kikre örömmel emlékezünk. Münchenben vagy Párisban láttam, hogy ugyanazt a szobrot egyszerre több oldalról rajzolták: én arról az oldalról veszem fel, a mily benyomást reám gyakoroltak kik előttem éltek, hosszú életutamban tanácsaikra, kalászaikra hálásan emlékezem. Nem annyiban életrajzokban, hanem pillanatnyi felvételekben, a mint szellemünket, vagy hogy e szó értelmét leszállítsam, gondolkodásunkat érzelmekben, gondolatokban, írásaikban, tetteikben kifejezésre juttatták. Rajzolom egyszersmind e esodás századot, mely szolgaságban született s beteljesedett az a kételkedve fogadott jóslás, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz. Melynek elején unitáriusnak születni, annyi volt, mint mostoha gyermeknek születni s ma már Angliában, Észak-Amerikában tiszteletet szerzünk a magyar névnek. S ha Curtius, nem a rómaid értem, hetvenhét, ha Ranke nyolezvanégy éves korában fogott legnagyobb munkájához, látha egy nyolezvanadik évbe lépőnek sikerül egy kisebb gondolat.

II.

A midőn szellemünk képviselőinek jelzem, kikről emlékezem, számot vettem azzal, hogy abba a gyanuba jöhetek, hogy meg akarom tenni nagy embereknek. Pedig szerintem is, a nagy ember, a nagy szellem, az égnek ritka ajándéka, ritka tünemény. Abban az értelemben, hogy a nagy emberek irányítják az időt, a történet folyását. S miután századunkat írom, nekem ugy tetszik, hogy minél messzebb távozik az emberiség őstalajjától, a szellemóriások mind ritkábbak; s hogy csak a mult századdal hasonlítva, századunk a világtörténelmi nagy alakok termésében nem volt valami bőkezű. A gondviselés nemzetünknek elég jó termést juttatott. Mi nem panaszkodhatunk. Egész évszázadunkat azzal vigasztalva, hogy pótolja a közép nagyságok nagyobb tömege.

Emerson az emberi szellem képviselői néhány tipikus alakját leírva, figyelmeztet a nagy emberek hasznára; az Akadémia másik kiadványában Ribot a testi és szellemi átöröklés tanára. Mindkettőnek hatását elfogadva, midőn a világtörténelmi, a nemzeti nagy emberek lebegnek előttem, nagy örökség-hagyóknak tekintem, kiknek szelleme, érzelmeik, gondolatjaik, eszméik varázsa az utókorra száll. A világtörténelmi nagyok az emberiség civilizációja, a nemzeti nagyok a nemzeti közélet mezejét termékenyítik. A közép nagyságok sáfárkodnak a nekik jutott talentummal, példájokkal bátorítanak. A mi

nagyjainkról legyen elég, ha kis körükben a nemzeti közélet és művelődés szolgálatában éltek, azt gondolatokban, tettekben kifejezésre juttatták, az utódok lelkére termékenyítőleg hatottak. Ennyiben vettem őket nagyoknak.

És a midőn szellemünk képviselőinek nevezem őket, abba a gyanuba sem kívánnék jőni, mintha magunknak az európai civilizációtól valamely eltérő szellemet tulajdonítanánk. De minden egyetemesség fenhagy bizonyos tipikus vonásokat. Vagy, hogy magyar történelmi fogalmat használjak, miként nemzetünk családfője hét törzsben indította fel derekát, s e törzsek nemekre, a nemzetségek családokra, a családok ágakra, az ágak a szűkebb családi körre tagozódtak fel: úgy a civilizatio közös világszellemét az antropológia, a nemzetek, a vallások, felekezetek hagyományai az egyetemesség szellemét még a legmagasabban szárnyaló nyugot-európai civilizációban is annyira megbontották, hogy individualis, tipikus vonásokról beszélhetünk, de csak oly értelemben, mint a különböző arcyok vonásairól. S ebben a leszállított értelemben ha szellemünk, gondolkodásunk arcyulatán bizonyos tipikus vonást hiszünk észrevenni, aligha csalódunk, ha azon nézetnek adunk helyet, hogy vallásunk, neveltetésünk lelki életünkben, gondolkodásunkon, szellemünkben bizonyos tipikus vonást hagy hátra.

És ha ez a vonás rajtunk nem képzelődés, nem képzelődés azoknál, kik nekünk ezt már régóta tulajdonítják, nem lehet közömbös reánk nézve, hogy előnyünkre szolgál-e vagy nem, mert hogy gondolkodásunkban van bizonyos egység, hiában is tagadnók. Meg volt a múltban, meg lesz a jövőben, s az jelen helyzetünkben másképp nem is lehet. Nálunk az egyház és iskola egybe van forrva. Másutt is, mondhatják, de egy felekezetenél sincs annyira, mint nálunk. Egyik a másik nélkül nem volna, nem állhatna, nem maradhatna fenn. S mert vallás és iskola két intézménynek látszik, az egységes szellem sehoh sem jut oly kifejezésre, mint nálunk. S hogy az egységesség kifejezésre jusson, egy felekezet sincs úgy reá utalva, mint mi. S nem is juthat sehoh, mert csak is mi vagyunk abban a helyzetben, hogy csak is egy iskolánk van, s a felekezet minden fia egy iskolából lép az életbe, egy szellemben nyeri neveltetését. Azt a szellemet viszi az életbe, melyet a vallás a templom szószékéből, a vallás másik missziója a nevelés és oktatás az iskola tanszékéből naponta hirdet egységes alapon. De anélkül, hogy felekezeti etikát, felekezeti morált ismernénk.

Már királyi táblai cancellista voltam, midőn egy nagyobb társaságba léptem s a korosabb unitárius ifjak fogadtak. Könnyű magoknak, szól valaki, a mint társaságba lépnek, felemelik hüvelyk ujjukat, s a mennyi berbées — akkor így esufoltak — mind oda fut. Akkor hallottam e megjegyzést először, mely úgy látszik, a század elejéről jön le, mikor még az unitárius diák prémes mentét viselt. A hüvelyk ujj felemeléséhez járul a királyhágón tul, kis szarvunk keresése. Hogy ne térjünk ki az előítélet humora elől, adjuk hozzá még a következő ismertető jegyeinket. Ha valaki a korosabbnak előnyt ad, ha egy teremben ülés hiány miatt egy állva marad, banketten egy étlen kél fel, fogadásnál utolsónak hagyja magát, hol mindenki rendjeltől ragyog s egynek nincs, ha egy esonkahonvéd mellett annyian elhaladnak, s egy megáll, kettő közül biztosak lehetünk, hogy ha kettő van, egyik unitárius; s hogy egy hatvanas évi jelenettel fejezzem be, abból az időből, mikor Forster osztrák unitárius püspök ezimet vett volt fel, egy napon Bécsben nőm háziasszonyunkkal előttem haladnak s én minden kéregetőnél megállok, háziasszonyunk az elsőre azzal fordul vissza: ön látszik, hogy erdélyi, a másodikra: ön protestáns, a harmadikra: ön unitárius.

Mivel iskolánk szelleme nem lehet más, mint embereket nevelni a gyakorlati életnek, vallásnak, nemzetnek, hazának. Ép testben ép lelkeket. Megfőkezett vagy fokozott temperamentumu sziveket, gramatikailag és mathematicailag disciplinált fejeket, harmonikus lelkeket. Mely bünboesánatra, a praedestinatio mentségére nem számít, hanem azzal lép az életbe, hogy valamint a természet, úgy a lelkiismeret megboesátást nem ismer.

III.

Szellemi képviselőire térve, tisztelettel hajlok meg szellemi képviselői minden kategóriája előtt, de az én ideálom a gondolkozó, a tett embere, a martír. Azok a nagy családok s azok ivadékai, kik a mult század irtó háboruja ellenében a passivitás sánczaiba vonultak s teljes nyolezvan évig minden köztérről leszorítva, türtek, szenvedtek s mire megjött a mire vártak, egyházunkat, iskolánkat reconstruálták. Azok, kik e század elején a közpályák utolsó padjára szorítva, arról a kis térről, mi lábunk alatt maradt, mint gazdák, tisztviselők, patrioták, nevünknek tiszteletet szereztek. Azok a mondhatni névtelen hősök, kik munkával, nélkülözésig vitt takarékossgal gyűjtöttek, hogy mint jóltevők, az utódokat képe-

sítsék, hogy e szellemben nevedjenek. A tanárok, papok, írók, kik műveikkel, neveikkel reánk fényt hoztak és hoznak.

Ha nem is hasogattuk az egeket, reá mutathatunk, hogy a mult század végén bekövetkezett nemzeti ébredés minden mozzanathoz hozzájárult valaki tőlünk. Kazinezi fellépése, Döbrentei erdélyi korszaka, Széchenyi feltünése, a politikai ébredés kora, közülünk is ott talál valakit; a forradalom elől sem tértünk ki, börtönben, bitóban is osztoztunk a nemzettel.

Hogy a szépművészet és irodalomra térjünk, ha nagy színészetet nem mutathatunk fel, megvált minket Felvinezi György, a magyar színészet kezdeményezője, ki iskolánkból került ki. Arezképfestőket szolgáltatunk. A költészet terén az első épikus, az első, ki a népies elemet költészetünkbe vitte, közülünk támadott. Észak-Amerika szellemét legelsőnek közülünk vált utazó ismertette a magyar irodalomban. A nyelvészet, földrajz, történetírás, esztetika, bölcselet, mathesis, természettudomány, nemzetgazdaság, jogtudomány, publicistika majd minden ágában hangzatos neveket, s műépítészeket mutathatunk fel. S ott van egyházi, hitböleleleti, nevelésügyi íróink bátorító csoportja. Hogy mindezen szakok és fajok képviselői hányad-rangu csillagok, mást illet arról beszélni. Tíz írók a Magyar Tud. Akadémia színvonaláig emelkedett, igaz, hogy csak háromra olvadtunk. De ez a mi hibánk. Valamint az afféle is, hogy az ötvenes években a Ferenczi—Danielik Magyarírók életrajzi gyűjteménye közülünk e századból csak Berde Áront, Brassait, Farkas Sándort, Krizát, Szabó Annát s e sorok íróját, s a mult századokból csak Dávid Ferenczet, Felvinezi Györgyöt, Pécsi Simont, Szent-Ábrahámot ismeri. Szerénységből a most folyó Magyar Írók sorából is kimaradunk, panaszolja nekem Szinnyei.

A jelen századot véve, nálam az első csoportot azok képezik, kik a mult században születtek, de ebben a században haltak el; a másodikat azok, kik ebben a században születtek s a 48-at az élet mezején érték el; a harmadikat, kik 48 után léptek az élet mezejére, de már férfikort értek, a negyediket a fiatal nemzedék.

Csak a már elköltözötteket véve, a mult században születtek közül csak néhányat nem ismertem, mint P. Horváth Ferenczet, Lázár Istvánt. De Zsuki László sem maradhat el, ki életkoránál fogva szintén lejöhett volna e századra. Következnek korszak szerint: Szabó Sámuel, Nagy László, Augustinovics Pál, Konez János, Gedő József, Koronka József, Pápai István, Daniel Elek, gr. Bethlen

Sámuelné, Rédiger, Tiboldi, Filep József, Gálfi József, Kelemen Benő, Farkas Sándor, Székely Miklós, Iszlay László, Jobbágy András, Sebes Pál, Székely Sándor, Dr. Barra Imre, Gyergyai Ferencz, mindeniknél tekintettel családaiakra. Brassait már közreadtam.

A 48 előtti nemzedékből tiz kiválóbb képviselőnk még él. Az elköltözöttek betűrendben : Berde Áron, Berde Mózsza, Darkó Mihály, Derzsi János, Fejér Márton, Fekete Pál, Gálfi Sándor, Gálfi Mihály, Gyöngyösi István, Jakab Elek, Kanyaró Pál, Kis Mihály, Kisgyörgy József, Koronka Antal, Kovács István, Kovács Dénes, Kovácsi Antal, Kőváry Józsa, Kriza János, Mikó Lőrincz, Nagy Elek, Pákey Lajos, Pálfi János, Paget János, Péterfi Sándor, Sándor István, Szentiványi Mihály, Szolga Miklós, Székely Elek, Ürmösy Sándor, Weress József, kik az irodalomban, legalább egyházunk életében, jegyzőkönyveinkben nevöket fenhagyták.

A 48 után fellépett harmadik nemzedék névsorolvasásánál, örömről, egész padsorok jelennel felelnek. De fájdalom, itt is vannak már fejfáink, milyenek betűrendben : Dr. Bartók István, Buzogány Aron, Dersi János, Májai István, Marosi Gergely, Dr. Nagy János, Báró Orbán Balázs, Simén Domokos, Váradai Károly, kikről, legalább körünkben, az utókor számot kér. Tekintve egyházunk népességének arányát a hazai népességgel szemben, egy század alatt bizony sok kiváló emberünket sirattuk el. De köztünk maradt szellemők.

1. Felsőmagyarzsuki Zsuki László.

(1741—1792 márcz. 11.)

Regeneratorunk, fenmaradásunk biztosítója.

Nem érte meg e századot. De hogy maradhatna ki, kinek élete egy bevezetés. Előszava, programmja századunk szellemének. Halála a mi feltámadásunk. Emlékezete egy utalvány a jövő századokra.

Nem üres szó, hogy regeneratorunknak mondom; fájdalom, hogy regenerátorra volt szüksége az unitarismusnak, mely ezen néven, melyet mi kaptunk, majd három századig a legnagyobb küzdelmek közt mi tartottunk fenn, s most az általunk fentartott néven, Anglián, Amerikán át a harmadik világrészbe jutott el. Éppen most hozzák a lapok, hogy Japánban unitárius templom épült.

Az akkor megállított reformatio legifjabb hajtása voltunk. Századunk 68-dik évében tartottuk háromszázados ünnepünket. Nyolezvan évvel azelőtt, mint kiirtásra szánt felekezett, mely

Erdélyben, papiron, bevett vallásként jött le századunkra. Tul a Királyhágón, Magyarországon kiirtották, még egy 68-nak kellett bekövetkezni, hogy az egész magyar földön törvénytöréstől bevett vallás legyünk. A haladó korszak megmentett, az üldöztetéstől felszabadított: szabadon folytathatjuk missionkat a civilisatio eszméi, a nemzeti kultúra világában.

Hogy nem üres beszéd, hogy Zsukiban regeneratorunkat tiszteljük, hogy neve nekünk nagy, emlékezte egy áldás: nem szükség visszamennünk a XVI. századra, melyben már a református nemzeti fejedelmek szombatossággal vádolva, üldözni kezdték, vagy az erdélyi fejedelemség végnapjaira, midőn kárpótlás ígérettel, vagy a Rákóczi forradalom utáni időkre, midőn katonasággal veszik el kolozsvári s tordai piaczi templomunkat: elég visszamennünk a Zsuki előtti időkre, hogy benne fenmaradásunk biztosítóját tiszteljük, és ünnepeljük.

A leopoldi diploma biztosította volt a négy bevett vallás osztozkodását az állami hivatalokban. A Rákóczi-forradalom végnapjaiban, az 1709-iki erdélyi országgyűlés a királyhoz küldendő deputációba még beválasztja Biró Sámuel, Sándor Gergelyt, Maurer Gábort. Az 1713-iki országgyűlésen még részünkről homoródszentmártoni Biró Sámuel, dézsfalui Simon Mihály consiliariusoknak, Dániel Ferencz, Balog Zsigmond, Maurer Ferencz kir. táblai assessorokká választatnak. De már ugyanabban az évben br. Bornemisza udvari alkanczellár a titkos kabinet számára megtette előterjesztését kiirtatásunkra, azon indokolással, hogy aristocratiánk, mely védjen, nincs, a néppel pedig könnyű lesz elbánni. Mindjárt következett, mi szíven talált, 1716-ban piaczi templomunk fegyveres elvétele. Az óvári templomot már 1609-ben elvették, s így templom nélkül maradtunk. 1741-ben már ott álltunk, hogy Mária Terézia trónraléptének köszöntésére a három magyar vallásból hármast deputatiót választott az országgyűlés, részünkről Simon Mihály consiliariust, a más két deputátusnak 16 német forint napdíjt szavaztak, az unitáriusnak csak felét, de azt sem élvezhette, mert az unitárius követet a felség nem kívánta fogadni.

Ez volt már a helyzet signaturája azon évben, melyben Zsuki született. Gyermekekorát élte még, mire a választott utolsó unitárius consiliarius, itélőmester, táblai assessor is elhalt s bekövetkezett a negyven évi korszak, melyben, mint a Ker. Magvető idej első füzeté felmutatta, egy taresafalvi Pálfi kéri apját, engedje ott hagyni a

még egyedül fenhagyott közpályát, a katonaságot, mert vallása miatt káplárságnál feljebb nem viheti. Ránk illett a dal: hontalan a hon fia. Zsuki mint ifju látta, mint rohanták meg buesujárás színe alatt templomainkat. Hallotta, hogy a kolozsvári templom elfoglalásának hírére apáik összefutottak, s mert kolozsvári központunk mintegy szét volt robbantva, Vásárhelyt, a nagyobb családok főtanácsosa szervezkedtek: hogy a papképzés meg ne szűnjön, hogy az ujonnan épült iskola sövény falai közt a tanítás fenn ne akadjon, magokat megrótták, ki pénzt, ki szombati vámját adta az ifjuság és tanárság minden napjára. Tán már ekkor megfogamzott szívében, mint végrendeletben írja: hogy eleitől fogva való ezélja és szándéka az volt, hogy vallásának biztosítója legyen. S talán az is befolyt nőtlenségben maradására.

Tekintettel arra, hogy családjának utolsó sarja, s jószágga a fiseusra száll, valamint arra, hogy jószágai fia jószágok, ezélját, szándékát mindenáron ifjukorára kell datálnunk, különben a rövid, az ötvenévre terjedt élet nem valósíthatta volna meg. De egy családnak volt végsarja, melynek még geneológiája is lappang. Nevezetes családaim kutforrásai, gr. Kemény, Torma, Hodor gyűjteményei, legalább is nem tudnak róla. De mint Történetemben elbeszéltem, egyik őse a Mátyás király ellen fegyverre kelt erdélyi forradalomnak egyik intéző férfja volt. Az 1467-iki Veres Benedek-féle forradalmat értem, melyet a Zápolyáktól elkezdve, az ország legnagyobb emberei szóttak, köztük Zsuki Mihály Zsuk, Vista, Magyar- és Oláh-Kályán, Magyar- és Oláh-Sármás, Asszonyfalva, Boré, Omboz birtokosa. Aféle kerekfejü forradalmár, ki sem kegyelmet nem kért, sem az önszáműzés határidejét nem veszi igénybe, hanem többekkel együtt fejét Szeben piaczn hagyá. S mert Mátyás a következő tavaszon a hussziták ellen megy, aligha tévedünk, hogy a Zsukiék forradalmának, mit kívülről szitottak, hátterében aligha ott nem volt egy szabadabb vallás után való epekedés.

Szárnycok szegetett a Zsukiaknak, de ugy látszik, ősfészkekbe ismét visszakerültek. A reformatio rendjén, melyben Erdély többsége a lutheranus, reformatus valláson át az unitárius valláshoz jutott, a Zsukiak is e pontig jutottak. De már kevesebb vagyonnal, letünve az országos családok sorából. Előttük lebeg ősiük véres árnya. Mégis midőn a kolozsvári templom elvételének hírére nagyobb családaink Vásárhelyre összefutnak, a Zsukiék szintén sorakoznak. S mire P. Horváth Ferencz Zsuki László nővérét Széplakra viszi, belé adja magát abba az áramlatba, melyben a székelyföldi s küküllő-

menti unitárius családok, kik egymás között házasodnak, nász, keresztelő, temetés czimén üldöztetésünk felett keseregték, egymást kitarításra bátorították, s keresték a módokat és eszközöket egyházunknak és iskolánkunknak legalább megmentésére.

Hogy Zsuki végrendelete szavaival éljünk: „egyházunk mindenféle javaiból annyira kifordult, hogy annak még csak előljáróit is, rektorait, professorait, tanulóit, közönségünk csaknem szüntelen való koldulással, collectázással kénytelenített igen csekélyül tartani és táplálni.“ A collectázás kit terhelt volna mást, mint a még tántorithatatlanul részünken maradt családokat. Mint a hogy Agh püspök 1773-ban, József császár itt jártakor, kérdésére felsorolta, a Daniel, Toroczkaik, Zsuki, P. Horváth, Sándor, Maurer s a nekünk letűnt Henter, Biró, Simon, s kiket elő nem sorolt, de szintén az adakozók sorában álltak, a Simén, Szentiványi, Gálfalvi, Kénosi, Sala, Pataki, Sikó, Jármí családokat. S hogy „közönségünk s nevezetesen kolozsvári collegiumunk számára egy állandó fundust hagyjon,“ helyet adott lelkében, annak az érzésnek, hogy minden gondolatja e czél megvalósítása. Addig is Szováton, hová templomba járt, magának templomot építtetett.

Mint akármely nagy elme, teljes tervszerüleg járt el. Mielőtt a jövőt biztosítaná, előbb a jelen első szükségéin segített. Hogy még fenmaradt ekklesiáinkat biztosítsuk, a papi özvegyek és árvák részére gyámpénztárt állított; hogy a tanulóknak, tanároknak legalább a mindennapi kenyerek meglegyen, malmai szombati vámát adta, mit be is szállított. Nem annyiban adomány, mint regeneratori bölcsesége hívja ki hálánkat. S a mellett folytatta fenmaradásunk biztosításának fáradságos munkáját. Dolgozott, számított, takarékoskodott. S hogy élete füstbe ne menjen, midőn érezte, hogy egy hosszú élet munkáját egy féléleten bevégezte, 1791. február 14-én megírta végrendeletét. Egy évre, 1792. márt. 11-én azzal a megnyugovással hajthatta le fejét, hogy egyházát, iskoláját a feloszlástól megmentette. S a midőn végrendeletét felbontották, egy második nemes sziv reá adta áldását: már csak néhai nővére, Zsuki Teréz férje, sógora P. Horváth Ferencz a végrendeletet, mintha az ők érzel-möket is tolmácsolta volna, telytartalmában elfogadta.

Tartsunk pihenőt. Álljunk meg koporsójánál. Egy nemes eszme keresztje alatt megtört férfi pihen ott, kinek szelleme végrendeletében nekünk feltámadott, ki ősz családja nevét nem vitte sirjába, hanem glóriával övezve, hagyta maga után.

Mielőtt az élet prózájára, az egyház, az iskola, a tanárok, tanulók részére juttatott adományára térnénk, állapodjunk meg egy szép gondolata előtt, az előtt, hogy vallása fénye emelésére a püspök részére jószágot szerzett, jószágot hagyományozott. Minek ma értelme csak úgy van, ha reá emlékezünk, hogy akkor a püspök élvezte tanárkodása vagy papi fizetését, de mint püspöknek be kellett érni az akkori nehéz gondokkal s ha jutott elismeréssel. S bár a lebonyolításnál a földbirtok pénzre változott, püspökségünk anyagi megalapítása is az ő gondolatja. Valamint másik gondolatja, az alumnium, szintén megvalósításra vár.

Végrendeletét temetése után, 1792. márcz, 14-én bontották fel. De mielőtt belenézünk, pillantsunk az időbe, melyben keletkezett. Abba a sötét századba, melyben, 1713-ban kiirtatásunkat projectálták, a melyben 1734-ben, nagyrészt vasban, Felső-Ausztriából százával érkeznek a száműzettek, mert protestans vallásukat nem akarják elhagyni. Mely központunkat kolozsvári templomától, iskolájától, birtokaitól megfosztja s 1718-tól az egész szervezet jöltevők adományából él, s József császár a collectázást is betiltja. Melyben Mária Terézia kiadja a Ratio educationis ezimü, József császár kiadja 1784-ki iskolai szervezetét, s miként a forradalom után, minden perezen fenyeget, hogy iskolánkat bezárják. S midőn a végrendeletbe tekintenénk, pillantsunk egyházunk pénztárába, Zsuki halála előtt tiz évvel az egész tőke nincs négy, s halálakor sines tizezer m. forint, s a tanárok boldognak érzik magokat, ha a kolozsváriak a 240, a tordai tanár az ő 120 mfrt évi fizetését megkapja.

Itt, e ponton árad reánk Zsuki végrendeletének bőség-szarva. Az a 80,000 frt, melylyel Croezusoknak éreztük magunkat s érezhettük is, mert az akkori viszonyok közt közel félmillónyit jelentett. Jövedelme felett szabad belátással, csak a tőke maradjon bántatlanul. Jelentette egy zászló kitűzését, melyről messzire ragyog az utókorra: sub hoc signo vinces.

Ez volna tartalma a Zsuki névnek. Zsuki Lászlóra nézve honfoglaló ősei nagy neve iránti tartozás lerovása. Kit egyháza csak azzal tudott megtisztelni, hogy mint kollégiumunk felügyelő gondnoka halt el; s a kormány azzal tüntetett ki, hogy a midőn József császár 1781-ben megtiltja a protestánsok zsinat tartását s az 1782-ben megjelent türelmi parancsából kifolyólag 1783-ban nekünk is zsinattartást enged, királyi biztosul Zsuki Lászlót s Szentiványi Zsigmon-

dot nevezte ki. De az utókor hálás. Követhetik bár hányan, fundátoraink névsoraiban örökre első marad, mint a hogy első is volt. Az egyházi tanács még 1842-ben elhatározta, hogy iskolánkban minden öt évben jóltevők ünnepe tartassék. A Keresztény Magvető 1863-iki évfolyama hozza a Zsuki-ünnepélyt. Halálának százéves fordulójánál ismét megünnepeltük feledhetetlen emlékét, mit a Ker. Magvető 1892-iki évfolyama hozott. S megújul emlékezete az ifjuság körében minden évszárlatnál, azzal a hálás érzelemmel, melyet éreztem akkor, midőn jutalmul a tizenhat ezüst huszast kaptam, s a melyel most hatvan év után a Zsuki névre gondolok.

Sajnálattal nélkülöztem arezképét, genealogiáját, szomorujelentését, a felette elmondott halotti beszédekét, sirja leírását.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Brassai, mint philosophus.

II.

Logikai munkássága.¹

Brassainak első írói fellépésétől, 1832-től logikájáig épen egy negyed század telt el. Hosszú idő egy ember életében s még hosszabb lesz, ha majd életírója ennek a negyed századnak munkásságát érdem szerint méltatni fogja. E korba esik áldásos működése a hírlapirodalom és a tanítás terén. Ebben a korban alakultak ki methodologiai nézetei, melyeket csak jóval később foglalt rendszerbe, de tankönyveivel gyakorlatilag már ekkor hirdetett. Philosophiai pályáján e korból egészen logikájáig methodologiai kisebb czikkeken és az ú. n. egyezményes bölesészet alapos és éles bírálatán kívül nem jegyezhetünk fel egyebet. Amazok taglalása később módszertani nézetei vizsgálásánál sorra kerül.

Erről itt esik sor röviden tájékozunk magunkat. Brassai állásfoglalását az egyezményes nemzeti philosophia ügyében és logikája helyét az azon korbeli philosophiai irodalomban csak a megelőző magyar philosophiai mozgalmaknak, habár vázlatos, ismertetésével érthetjük meg teljesen. Ez indokolja rövid eltérésünket tárgyunktól.

*Behyna Gyula*² századunk első felét a bölesészet története szempontjából két korszakra osztja: I. Rozgonyitól 1792-től 1831-ig „Kant kora“, „az életreébredés kora“, II. 1831—1849-ig az eklektikusok, egyezményesek s Hegel kora. E felosztásban sok igazság van; de másfelől mégis erőltetett. Az 1831. évet záróévül teszi, de

¹ Munkái: Szontagh, A magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei. *Bírálat* Criticai Lapok *Logika* lélektani alapon fejtegetve. 1858. II. kiadás 1877. *Irodalmi pör* a philosophia ügyében. Kolozsvár. 1861. *Logikai tanulmányok*. Budapest, 1877.

² Kant hatása hazai bölesészetünkre s főkövetői nálunk 1818-ig. Figyelő 1875. 40. 41. 42. sz.

nem jogosan, mert Kant hatása tovább, mondjuk: napjainkban is tart. A második korszak kezdő évétől is ép oly kevésbé talál. Az egyezményesek csak 1837-ben lépnek fel kidomborodóbb, kifejezettebb törekvésekkel s Hegel hatása is csak 1836 óta kezd nyilvánulni, mikor egyik hívének, Tarczy Lajos, pápai tanárnak, a Hegel rendszerének tanítását iskolai főhatósága eltiltotta. Az 1849-diki határévet sem indokolja semmi egyéb a szerző akaratánál, ha ugyan ez indokúl szolgálhat. Azonban Behyna félosztása annyiban mégis indokolt, hogy philosophiai irodalmunkban e száz év három első tizedében túlnyomólag Kant hatása uralkodik; s a negyediktől kezdve philosophusaink hol Kanttól és követőitől, hol Hegeltől szedegetnek, hol pedig *egyezményes, magyar, nemzeti* stb. philosophia név alatt oly árut árulgatnak, melynek Kant, Krug, Hegel a gyárosai s idegen a forrása. Ezt különben maga Behyna is elismeri, az eklektikusok, egyezményesek s Hegel korának nevezvén e korszakot, melyben Kant hatása alatt vagy mellett művelik a bölesészetet s mely a „jövőtől várja bölesészetünknek világirodalmi jelentőségre emelését“ (?!). A magyar bölesészet történetét az 50-es évek végéig több értekezés tárgyalja. Ám a hatvanas évektől kezdve napjainkig bölesészetünk története parlagon hever; itt egészen elhagyatott mezők várnak a megművelésre.

Brassai 1855-ben lép fel kemény kritikájával az egyezmény ellen, tehát két évvel logikája előtt. Ez magyarázza eljárásunkat, hogy először az egyezményes bölesészet történetét vázoljuk. 20 éven át 1837-től 1857-ig két lelkes és szorgalmas főnek minden gondolata az „egyezmény“ eszméje felé irányult. Hetényi az egyik, Szontagh a másik. Mindkettő akadémikus. Mindkettő előtt nyitva voltak az akadémia közlönyei eszméik propagálására. Mindkettő termékeny író; amaz mindegyre versenyez akadémiai díjakért s egyszerre többet is nyer. „A diadalmas tollú“-nak nevezték. Gúnyolják a Hegel-féle magasan szárnyaló, de terméketlen speculatiót. A bölesészettől azt várják, hogy lépjen közelebb az élethez s járuljon az élet aesthetikai és ethikai viszonyainak alakításához. Gyakorlati bölesészetet kíván Hetényi lelkesedő és lelkesítő szónoklatokban. Valóban, majdnem papot vél hallani az ember böleselő helyett. Szontagh tovább folytatja a Hetényi által megkezdett munkát. *Nemzeti* philosophiát akar ő. Mert van nemzeti költészet, miért ne lehetne nemzeti bölesészet is, mint van a németeknek, francziáknak és angoloknak. Célja: „önálló philosophálás megindítása, kiszabadítás a külföld békőiből,

valahárai megszüntetése az örökös majmolásnak, szóval a *magyar* philosophia legalább előcsarnokának felépítése“. „Nemzetünknek vagy van jövődjé, vagy nincs: ha van, önálló irodalommal kell bírnia, tehát *magyar nemzeti* bélyegű philosophiával is“. ¹ Ez a magyar nemzeti philosophia az *egyezmény*. Az egyezményre által nemzetünk szellemében az érzékiség és ész közti egyensúly, arra által kedélyvilágunk temperamentuma, arra hazánk szerencsés földrajzi fekvése dél és észak között a középvonalon. Ezt a philosophiát találja ő fel Kötelesnél, Imrénél, Berzsenyinél és Purgstallernél s végül Hetényinél. S midőn a nemzeti philosophia magasztalásában így áradoz, megállapítván, hogy ez a való-eszményi (reál-ideál) rendszer, a mely szerint a gondolat törvényei a létnek is törvényei, nem veszi észre, hogy ez már semmi egyéb, mint Hegel absolut idealismusa, általános azonsága. Így igazza van Erdélynek, bármily szigorral bírálja is Szontaghékat, hogy ő „leglelkesebb híve, ápolója a hegeli bölesészetnek — félig-meddig, azaz közelít hozzá“. ² *Szalai István* csak köveket hord az egyezményes bölesészet épületéhez, de e köveket a Hegel rendszeréből szedte. Az egész áramlat kezdődve Sokratesnél, Kanton, Krugon, s a skótok common sense-n át Hegelig jutott s megindító halálával nyomtalanul elsimult egy nagy tévedés emléket hagyva maga után.

Brassainak az egyezmény és Hegel híveinek majdnem kirekesztő uralma alatt is sikerült eredetiségét megőriznie. Ő nem terjed ki az egyezményes bölesészeknek igazán gomba módra termő összes könyveire és értekezéseikre. Csak Szontaghnak egy összefoglaló s rendszerét nagyjában tartalmazó füzetét bírálja. De az egész mozgalomnak bírálata ez. S fontosságát még inkább emelik azok a megjegyzések, melyek Brassai nézeteit a philosophiáról tolmácsolják. Mi is egyrészt azért tulajdonítunk fontosságot e bírálatnak. Brassainál megtaláljuk azokat a lényegbe vágó ellenvetéseket az egyezmény ellen mind, melyeket utána különösen Erdélyi s ennek nyomain Kőrösy ³ érvényesítettek.

Brassai bírálatát a Pesti Naplónak küldötte fel. Szontagh dolgozó társa volt e lapnak s ezért csak az alatt a feltétel alatt akarták kiadni, hogy előbb egy kedvező bírálat jelenjék meg ugyanott s csak azután Brassai bírálata szerző elő- és utószavával. Ebbe Br.

¹ Athenaeum. 1843. II. 316. l.

² A hazai bölesészet jelene. 1857. 16. l.

³ Önállóságra törekvés a magyar philosophiában. Kolozsvár 1886.

nem egyezett bele, mert — mint mondja — „eddig még nem volt szokásban, hogy bírói ítéletet vádolt vagy elítélt hirdetett és commentált volna“. Így került a bírálat a Criticai Lapokba.

Brassai az egyezményes philosophia rendszerében eszmezavart, érthetlenséget, ellenmondásokat mutat ki. A *való eszmény*, mely az egész rendszernek sarkpontja, „a legelfolyóbb, leghatározatlanabb káprázat“, melynek szabatos értelmezését hiába várjuk a szerzőtől. A philosophia Sz. szerint „szükségkép eszmék tudománya“, másutt „az ész tudománya“, ismét másutt „a végokok tudománya“; az ész az ideákat „az eszményi és való ismeret összes anyagából“ foglalja össze, azaz indukálja. Már Brassai szerint az eszméket (Isten, szabadság, hallhatatlanság) semmiféle inductioval kihozni nem lehet. Aztán zavart, értelmetlenséget mutat ki az a priori és a posteriori ismeretszerzés magyarázásánál, hol „maga-magát csaknem egy lélekzetvételben megezáfolja“. Végül erre az összefoglaló eredményre jut e rendszerről: „Egy oly philosophia, melyet tökélyes azonságban vél szerző fellelni maga és Hetényi munkáiban, Imrében, Kötelesben és Purgstallerben, melynek testvére a skót philosophia, melynek rokona Krug és Cousin, melynek egyik codexe Schiller és Goethe levelezései, ennek nem lehet más jelleme, mint a legtapintatlanabb, legkritikátlanabb *eclecticismus*“ (64. l.), „melynek sem belső consistentiája s következetessége, sem külső rendszeres alakja nincs“, mely „ephemer sínlő életét a philosophia több ezer évek alatt szerveztesen fejlett rendszerein tengeti“. Az idő igazat adott a kritikusnak; az „egyezmény“ letűnt az érdeklődés középpontjából s ma már ez önállósági törekvéseknek a vállalkozás tiszteletre méltó bátorságán kívül csak bölesészettörténelmi jelentőségük van. Brassai nem túlzott ítéletében. A mai bölesészettörténet sem tud egyetlen más kifogást emelni az egyezményes philosophia ellen, mint a melyeket már Brassai is hallatott. Brassainak a philosophiáról alkotott fogalma, melyet bírálata végén előad, s hosszú pályáján ugyanolyan szellemben többször érint, de legkifejezettebben a Comte-féle positivismus elleni állásfoglalásában áll előttünk, tiltakozik az egyezményesnek nevezett olyan philosophia ellen, mely az eszméket inducálni akarja. *A philosophia lényege szerint deduktív tuomány.*

Brassainak legerősebb oldalához, logikai munkásságához értünk. Még ellenségei is, mert erős kritikáival ilyeneket is szerzett nagy számmal, elismerik, hogy erős, kérlelhetetlenül logikus fő. S kétségtelenül igaz, hogy logikájának kérlelhetetlenségéből több hibája foly.

Gyulai Pál szenvedélyes vitájában sok gúnynyal, de a gúnyon átszűrődő elismeréssel mondja: „Brassai mióta megírta logikáját, úgy beszél, mintha ő találta volna föl a logikát.“ Nehány sorral hátrább, „logikus fő“-nek, a logikát Brassai „kedvencz tudományá“-nak, őt „a nagy logikus“-nak mondja.¹ Még Fábrián Gábor is, ki pedig, mint láttuk, nem nagyon elismerőleg szól róla, derék logikusnak tartja.

Philosophiai művekben aránylag legszegényebb irodalmunk Brassai logikája előtt épen logikákban leggazdagabb. Ha jól össze számítnók, e század elejétől 1857-ig, 25—30 logikai kézikönyvet mutathatnánk fel, kezdetben többnyire latinnyelven. Hogy csak a főbbeket s későbbkoriakat említsük, ott vannak *Köteles* (Közönséges logika III. kiad. 1829.), *Imre János* (A gondolkodás tudománya. 1829.), *Ercsei* (Gondolkodástan vagy logika 1840.), *Aranyos-Rákosi Székely Mózes* (Gondolkodástan 1840.), kinek munkáját forrásaink sehol sem említik, *Vandrák András* (Elemi logika 1843.), *Rohrer Antal* (Bölcsészeti előtan, azaz tapasztalati lélektan és gondolkodástan, 1856.), *Greguss Ágost* (A tapasztalati lélektan és tiszta logika vázolata, 1856). Amazok Kant s iskolája nyomán, Rohreré Beck után, Gregussé pedig épen fordítása Beck rövid, világos s igen ezélszeríten használható kézikönyveinek. Sehol semmi nyoma az eredetiségnek, a tárgyba beható, elmerülő gondolkodásnak. Iskolai ezélokra kézikönyvekkül készültek s meg is állották helyüket derekasan a maguk idejében; de sivár sablonaik és lelketlen tárgyalásmódjuk sokkal járult hozzá a formai logika rosz hírbe hozásához. Logikai kézikönyvekben tehát nem volt hiány. Brassai mégis logikát írt. Ennek oka van, mit később látni fogunk. Kidolgozási idejére és körülményeire ninesenek biztos adataink. Annyit tudunk csak, hogy az akadémiában olvasta föl hat részletben: az első részt, a képzetekről szólót 1857. nov. 9-én, a másodikat a fogalmakról 1858. január 18-án, a harmadikat márczius 15-én,² a negyediket június 21-én, az ötödiket július 19-én, befejezte okt. 18-án.³ Az unitáriusok 1845. aug. 26-án Homoród-Almásón tartott zsinatán megbizatik „a tiszta mathesis, geometria és philosophia“ tanításával.⁴ Kőváry szerint⁵

¹ Koszorú. 1864. II. 24. sz. 572. l.

² Szépirodalmi Közlöny. 1858. 1175. l.

³ Új Magyar Múzeum. 1858. 323. 449. 544. l.

⁴ Az unitárius vallásközönség 1845. évi zsinati jegyzőkönyvének 25. pontja szerint.

⁵ A száz évet élt dr. Brassai S. pályafutása és munkái. 1897. 16. l.

ekkor keletkezhetett logikája s itt fogalmazhatott meg Positiv philosophiája eszméje, melyet halála előtti évében adott ki“. Annyi bizonyos, hogy a 40-es és 50-es évek Brassainak, Felméri szerint, hazánk első methodologusának,¹ a materialismus kérelmlhetetlen ellenségének, szellemi fejlődésében igen termékeny időszakot jelölnek, mert a 60-as évek bő termékenységének ez időben vetette el magvait. A mint 1837-ben elfoglalta tanári székét, első gondja volt jó tankönyvek készítése. Fölfelé haladva logikájával ez irányú működését mintegy betetőzi, megkoszorúzza. Irt lélektant is, melyet az unitáriusok kolozsvári collegiumában kéziratban hosszú éveken át használtak. Ez, a mennyire ítélnünk, nem eléggé kidolgozott s a módszernek Brassainál megszokott következetességén kívül nagyobb önállóságot nem mutat.

Az akadémia Brassai logikáját, mint az 1853—58-ig megjelent philosophiai munkák legjobbját, 1858-ban a Marczibányi-jutalommal koszorúzta meg. A hivatalos jelentés Toldy Ferencz „titoknok“ tollából így szól: „Szerzője mellőzve ugyan sokat, a mik eddig a különböző álláspontokról felfogott és rendszerezett logikának mozzanatai közé soroztattak, mindamellett, mivel nálunk még eddig kelleleg nem méltányolt álláspontot érvényesít, mivel ezen állásponthoz a tartalom valamennyi oldalán keresztül híu marad, mivel a nyelv és gondolás közti viszonyoknak kelle világosságban előadására sikeres gondot fordít, mivel *irodalmunkban hézagot pótol*: e munka kitünő figyelemre méltónak tünik föl.“²

Ime, a hivatalos bírálat „hézagpótló“-nak jelzi e könyvet, mely nálunk még eddig kelleleg nem méltányolt álláspontot foglal el és ezt következetesen keresztül is viszi s a nyelvtani és logikai kategoriáknak egymáshoz való viszonyát kelle világításba helyezi. Olyan nyomai ezek az eredetiségnek, melyek különösen nálunk a legnagyobb elismerésre tarthatnak számot. Tanuságosak azok a hangok, melyekkel a sajtó e könyvet fogadta. A Pesti Napló névtelen ismertetője az első rész olvasása után ezeket írja: ³ „A logikát sajtó szempontból tekinti, nem mint a gondolkodás, hanem mint a szó- és írásbeli előadás szabályainak tudományát. Mivel a szónak rendeltetése gondolataink helyes és pontos kifejezése, kétséget nem szenved, mikép a logikát ezen szempontból is tehetjük vizsgálatunk

¹ M. Paed. Szemle. 1887. 161—165. 1.

² Melléklet a m. t. társaság Évkönyvei IX. kötetéhez 71. 1.

³ 1857. 258. sz.

tárgyától, s örvendeni fogunk, ha az előadó utóbbi felolvasásai következtében *e tudomány terének eddig tekintetbe nem vett tájaira* is világosságot terjesztend“. A *Szépirodalmi Közlöny*¹ sokkal nagyobb jó akarattal, mint alapos értesüléssel „igen szellemdús értekezés“-nek mondja, más helyt „jeles előadásnak, melyben — a mi ritkaság — sokoldalú alapos tudomány szikrázó élez és szellemmel párosul“. Az *Új Magyar Múzeum*-ban² a jan. 18. felolvasott részről ezt olvassuk: „E régi tudomány eredményeinek éles szabatosságú, folyton a gondolkodó lélek tapasztalati tüneményeire vonatkoztató szellemes előadásával igen gerjesztőleg és kielégítőleg is hatott... *Nem ismerünk eddig ily nyomós dolgozatot irodalmunkban e tárgyról.*“ Ugyanott³ a márcz. 15. felolvasásról: fejtegetései „az előadó erős logikája daczára per errorem loci látszanak ide tévedteknek: nem lévén eléggé újak (?), hogy akadémiái közönségnek mutattassanak be. Óhajtjuk azonban, hogy megjelenjenek; a kézen forgó gondolkodástani munkák közt a Brassai úré *megkülönböztetett helyet fog elfoglalni*“. Ebben a különben jóakarató pár sorban, hogy mennyi a tévedés, azt már a hivatalos bíráló is mutatja. Halljuk még Szilágyi Sándor ítéletét:⁴ „A forradalom után leszorítva az iskolákról, e tér is (t. i. a bölesészeti) parlagon kezdett maradni s csak egy munkát mutathatunk fel: a Brassai logikáját, mely főként azért is, *mert új elveknek igyekszik érvényt szerezni,* továbbá azon világos s könnyen érthetőségeért, mely a philosophiai munkáknak nemesak főkelléke, de a hegelismus elterjedése után főérdeme is, ez irodalmi ág kiválóbb termékei közé sorozható“. Ime, a korabeli sajtó ítélete egy néhány szemelvényben.

Ismerkedjünk meg már magának a logikának tartalmával. Előbb azonban halljunk magától Brassaitól egy igen tanúságos feleletet arra, hogy miért írt ő épen logikát, mikor ebben nem vagyunk épen szegények. „Elsőben általában azért, -- úgymond Brassai⁵ — mivel tapasztaltam, hogy sehol a logikát annyian s oly sűrűn nem emlegetik, mint épen nálunk s még sem lehet mondani, hogy épen oly sűrűn és sokan ismernék is alaposan. Másodszor azért adtam magam a logika fejtegetésére, mivel azt hiszem, a mit Sokrates,

¹ 1858. 7. sz. 792. l. és márcz. 21. sz. 1175. l.

² 1858. I. 111. l.

³ 298. l.

⁴ Az erdélyi magyar irodalom. Új Magyar Múz. 1860 I.

⁵ Egressy Gábor XXXIII. Rebusa. Pesti Napló. 1858. 32—35. sz.

hogy — nem az égtől, hanem az iskolából — át lehet azt vinni a lakházakba : egyenesen kimondva, gyakorlatibbá tenni, mint az eddigi előadásaiiban szokott lenni azon igen hasznos tudomány. Harmadszor és utoljára szükségesnek láttam én a logika tüzetes fejtegetését, mivel ezélfjára nézve nekem egy kissé más nézetem van, mint az illető nagy közönségnek. Azt a fátyolozott eszmét, mintha a logika a gondolkodás szabályozója lenne, merőben elhagyandónak vélem. Én az egymás értése eszközlésében keresem ama fontos tudomány ezélfját és így nem a gondolkodás, hanem a gondolatok s eszmékbeli közlekedés szabályozásában“.

A lélektani alapon fejtegetett logika a lelki élet egyszerűbb jelenségein kezdve fokozatosan megy öt fejezeten át az összetettebbekhez : a képzetekről, fogalmakról, itéletekről a megbizonyításra és logikai igazságra. Ezzel adtuk belső tervét e könyvnek. Nem azzal kezd, mint elődei, hogy legelőször adja a logika fogalmának meghatározását ; egy még teljesen ismeretlen tudományét, melyet a tanuló csak akkor érthet, mikor végig áttanulta a könyvet. Mindjárt elején ezzel kezdeni, módszerbe ütköző természetellenesség. De a ezélt kitűzni igenis lehet. E szerint már „a logika ezélja az emberek közt egymás értésének eszközlése“. Mivel pedig az emberek főképp beszéd által közlekednek egymással, a logika a beszédet kell hogy értelmessé tegye. Feladata tehát az, hogy „a beszélőt értelmesen beszélni, a hallót értelmesen hallani, röviden érteni oktassa“. Ez a kiinduló pontja. Mint látni, nagy az eltérés elődei és az ő felfogása között a logika ezélfjáról, feladatáról. Ez az ő, bírálóitól és a sajtótól is kiemelt eredeti álláspontja, melyhez könyve egész folyamán következetes marad. Ebből az álláspontból tekintve tárgyalja a logika anyagát, a mely így sokképen módosított viszonyokba lép. Látni ebből, hogy logikájában lényeges elem, sőt *conditio sine qua non* a szóló és halló dualismusa. A ezé az, hogy ezek egymást az igazságra nézve megértsék. Így a logikai igazság eszméje is csak e dualismuson épülhet fel. Látni való ez álláspontjából az is, hogy nála a nyelvtan és logika szoros és meghatározott viszonyba lépnek. Ezt azonban nem úgy kívánjuk értetni, mintha Brassai felfogása szerint a nyelv logikai kategóriák szerint alakulna. Ezen a mai nyelvtudomány már túl van s rosszul értené Brassait az, ki felfogásából ezt magyarázná ki. Pedig megtörtént ez, mint látni fogjuk. Brassai nem elégszik meg egyes kérdések elméleti fejtegetésével, hanem gyakorlati útmutatásokat ad a szólónak és a hallónak az értés

eszközlésére. Így az I. fejt. 43. §-ában. Így következik a II. fejt. elméleti része (45—125. §.) után a gyakorlati: 126—137. §., a III. fejt. elméleti része után (138—167. §.) a 168—173. §., mint a gyakorlati rész. Az V. fejt. elméleti részét a 221—241, gyakorlati részét a 242—255. §§. teszik.

E felfogásból már természetesen következik, hogy minő helyet foglal el a logika az emberi szellem működései sorában, a tudományok között. Kapocsul szolgál t. i. a két osztály (philosophus és „község“) tudási és vizsgálódási állapota közt: a „logika azon magaslat, melyről a „község“ betekinthet az eszmék dicső országába, mint Mózes a Nebo hegyéről az ígért földre . . . De a logika másfelől az a lajtorja is, melyen Sokrates lehozá az égből a philosophiát s bevívé az embereknek házaiba“ (Log. 164. l.).

Így megállapítván már a logika ezéjét és feladatát s helyét a tudományok között, a következőkben főképz az új és eredeti felfogást tanúsító pontokat emeljük ki, melyekben Brassai elődeitől eltér. S erre ő sokat tart. Maga mondja: „Ha elődeim eljárását mindenben helyeselném, nem volna miért untassam a t. akadémiát ezerszer eleséptnek látszó clemiségekkel“ (83. §.).

Az I. fejt. a képzetekről nem nyújt újat.

Egy bizonyos képzet, másokról megkülönböztetve, *egyén*. Kiválogatott és egybefoglalt közös képzetek csoportja a *fogalom*. Az egymáshoz hasonlító egyének (= képzetek) összesége, melyeknek fejtegetéséből kerekedett a fogalom, a *fogalom köre*, tehát a fogalom köre általában végtelen s határai nemlegesek. De abban az esetben, midőn a fogalom csak *egy* képzetből áll, a fogalom köre tökéletesen és igenlegesen határozott. A fogalmak között felállított e különbség által megoldhatjuk az entisták és non-entisták által vitatott kérdést, hogy t. i. van-e a fogalmaknak külön és magában álló léte? A non-entista tagadja, hogy pl. az equus genus magában és önállólag létezik, az entista igenli. A fentebbi megkülönböztetés után már úgy egyeztet Brassai, hogy az egyszerű fogalmaknak van valódi létük; ellenben a végtelen körű fogalmak léte csak alanyi, csak a *reflexioban* van. De nem csak létük, hanem körük is alanyi a szerkesztett fogalmaknak és nincs két olyan egyén, kiknek azon egyenévű fogalomról köreik egyenlők volnának. Milyen más fogalomköre van pl. az állatról egy Milne Edwardsnak vagy Owennek, mint annak, ki csak néhány állatot ismer. Teljes és tökélyes fogalomköre egyedül csak a mindentudónak van. Az inductio útján nyert fogal-

mak többé-kevésbé mindig hiányosak. Sokszor az összehasonlítható egyének kevés volta, máskor meg nagy bőrsége okoz bajt. Nagyobbitjuk fogalmunk körét, ha a magunk tapasztalatait másokéival összevethetjük.

Az összehasonlított tárgyakkól s képzetekből kiválogatott s mindnyájokkal közös és azonos képzetek összefogva, a fogalom *tartalmát*, külön-külön pedig a fogalom *jegyeit* teszik. A jegyek száma egyen kezdve akárhány lehet. Minél több van, annál gazdagabb a fogalom. Legszegényebb az egyszerű fogalom, vagy képzet. De a fogalom tartalma igen nagy körénél fogva is lehet szegény. Ennél fogva „elhamarkodás“ volna azt állítani, hogy a fogalomköre lényegesen visszaes arányban volna tartalmával.

Most már, hogy a fogalmak felosztását adhassa, megkülönbözteti szoros értelemben e fogalomnak *egyéni* és tág értelemben *fogalmi* körét. E különbséget eddigi logikusoknál hiába keressük. A fogalom egyéni körét teszik azon egyéni képzetek, melyekről van elvonva a fogalom. Egy ily képzetesoportot osztályokra osztva, mindenik osztályt egy fogalom képviseli s e fogalmak összege adja ama főfogalom *fogalmi körét*.

Ezek után már a fogalmak feloszthatók a fogalmi kör, az egyéni kör, a tartalom s a fogalmak egymáshoz való viszonya szempontjából. A fogalmi kör szempontjából feloszlanak: 1. *Alsóbbakra* és *felsőbbekre* (egymás alá rendelt vagy *fokozatos* fogalmak). 2. *Egymás mellé rendeltekre*. Ezek az egy fokon álló alsóbb fogalmak, melyeknek körei együtt, de egymástól szigorúan megkülönböztetve, teszik s egészítik ki a felsőbb fogalom körét. A fogalmak fokozása különösen a természetrajzi rendszerekben tesz jó szolgálatokat. A fokozatos fogalmak egymásra épített sora a *rendszer*. Bizonyos tárgyra vagy célra vonatkozó rendszerek kapcsolatos és következetes összeállítása, a vezérelvek előadásával s a rendszerek lehozatalos igazolásával kiállítva, a *tudomány*. 3. *Analytikusokra* és *synthetikusokra* (természetes és esinált). Képzetekről fogalmakra s innen felsőbbekre haladva jutunk amazokhoz; adott fogalomhoz jegyeket ragasztva alsóbb fogalmakhoz jutunk szerkesztés útján. Ezek a synthetikus fogalmak. De a hozzáadott jegyeknek előbbiekkel s egymás közt is megférőknek kell lenni (*principium convenientiae*). A fogalmi körnek synthesis által való meghatározása a *felosztás*, a kiválasztott jegyek a *felosztás elve*. 4. *Igenlegesekre* vagy *nemlegesekre*, a szerint, a mint jegyeik pozitívok vagy negatívok. Az egyéni kör szempontjából

megkülönböztetünk 5. *testi* (concret) és *történelmi* (abstract) fogalmakat. Ez a szempont vezet át 6. a *viszonyi* fogalmakhoz (arány, mekkoraság, szülői-gyermeki viszony), melyeknek saját egyéni körei ninesenek, hanem két különböző fogalom egyéni köréit pillanati összehasonlítás végett elkölesönzik, s maga az összehasonlítás teszi tartalmukat. Tartalmukra nézve 7. lehetnek *egyszerűek* és *szekesztettek*.

Két képzet között az *ítélet* szempontjából három lényeges viszony lehet: 1. Egyik egyén a másíknak részképze; 2. egyik képzet a másíknak, mint fogalomnak, jegye; 3. egyik képzet a másíknak, mint fogalomnak körébe tartozó tag. Ezek sorban az *egyéni*, *jellemi* és *köri* ítéletek. Ez a felosztás Brassainak eredeti sajátja. Más felosztások az ítéletek alanya, mondománya s kifejezésük módja álláspontjáról ismeretesek s lényegest nem mond róluk. A megbizonyításra térve át, azt az ítéletek fennebb közölt felosztása alapján tárgyalja.

A megbizonyítás természetesen vezet át az igazság kérdésre. A *tárgyas* igazság közvetlenül vagy közvetve a tárggyal való meg egyezésben áll. „A *logikai* igazság akkor áll elé, mikor a mondót és hallót megkülönböztetjük, mert csak ezek között lehet értésről szó s az értés lévén szerintünk a logika forgó sarka, logikai igazságnak a megértetett tárgyas igazságot értelmezzük“. A logikai igazság tehát magában foglalja a tárgyias is, az alanyias is, mert „a tárgyasnak alanyivá tételében áll“. A logikai igazság főkép az ítéletekre vonatkozik. „Az ítéletek tárgyasian igazak, ha mondományuk alanyukkal kellő viszonyban áll“; „alanyiasan, ha ezen viszonyt az illető egyén elismeri“. Az elismertetés eszközei az okoskodások különböző módjai. A logikai igazság fokai: 1. *apodiktikus igazság*, 2. *valóság*, 3. *valószínűség* és legalsóbb foka 4. a *lehetőség*. A conelusio és praemissák között az a viszony, hogy „ha igaz a praemissa, apodiktice igaz a conelusio; ha pedig a conelusio nem igaz, apodiktice nem igaz a praemissa“. Ez elv megfordítva így szól: Ha igaz a conelusio, annál fogva igaz-e a praemissa? Vagy ha nem igaz a praemissa, mindig nem igaz-e a conelusio? Itt jó tárgyalás alá a *hypothesis* „praemissák keresése“ ezímen, melyet a logikusok — helytelenül — mellőzni szoktak s ebben Brassai — saját szavai szerint — „előbb van logikus társainál“. „De végeredményben — úgy mond — csak oda esem vissza, a hol ők vesztegelnek, t. i. nem biztatom sem magamat, sem olvasómat azzal, hogy ezen feladat megfajtésének szabatos törvényeit tudnám adni.

Mi több, ezt nem is lehet követelni. Miért? Mert az szintűgy ötlet és találmány, mint egy Olympiai Jupiter, egy Transfiguratio, egy Macbeth tervének megfogalmazása a művész elméjében; sugallat vagy teremtés neme, a melyik inkább tetszik“ (135. l.). Nagy, fontos igazságok praemissáit, — igazi, ellenmondhatlan praemissáit kitalálni, ezekkel rendszereket vagy épen tudományokat alapítani, keveseknek jutott osztályrészül, az ilyeket Kepplernek, Newtonnak, Fresnelnek Gaussnak, Abelnek s több ilyennek hívják s mindnyájokat, mint ama művészeket, lángész ezímmel tiszteli meg hálaájában a tudós világ“.

Az értésnek, a meggyőződésnek, mint a logika ezéljának, akadályai vannak úgy, hogy „a megértetés — a logika — minden szabályainak legtökélyesb használása, legfeddhetlenebb alkalmazása, hozzájárulván még ehhez a hallótól kitelhető készség is, értést vagy épen meggyőződést nem mindég szűl“. Ennek oka pedig a képzetek és érzelmek kedves vagy kedvetlen volta. Amazok kellenél élénkebben, ezek halványabban jelennek meg a felfogó alany előtt. Aztán hozzájárul a képzetek szokatlansága is, melynek eredménye a hitetlenség, bámulás, nevetség; ezek pedig a meggyőződést nem segítik.

(Folyt. köv.)

DR. GÁL KELEMEN.

A tanárok hivatása, kötelességei és a velük szerződő állam, egyház- és a társadalomnak teendői irányukban. ¹

Nincs oly tárgy, melyről többen irtak volna és mely mindemellett inkább megkívánná a megvitatást és meggondolást, mint a tanítás és mindaz, a mi ezzel összeköttetésben van. Az államot, egyházat és a társadalmat a családok képezik. Ezekre nézve életbevágó kérdés, hogy mikép járunk el, midőn az ifjuság neveléséről gondoskodunk, kiknek testi és szellemi gyarapodásától családaink, egyházunk és végeredményében hazánk jövőjének alakulása függ. Ha az ifjuság helyes irányban fejlődését biztosítjuk, ezzel az állam épületének alapját rakjuk le. Lehet két anyai iskolánk, mint a mennyi van, tanerőink száma túlhaladhatja a megkívánható legmagasabb követelményeket, ha a tanítás menete nem olyan, a milyennek annak lennie kell, az költséges, eredménytelen berendezkedés marad. Midőn a tanuló a tanár szeme előtt nem egyéb, mint egy hivatásával összekötött tárgy, melyet tetszése szerint forgathat kezei között, melyhez, mint egy élettelen valamihez beszél, miután az elő van írva, de minden ambitio, minden magasabb eszme hiányában, abból a tanuló, természetesen, semmi szellemi hasznot nem húzhat.

Hogy is lehetne másképp? A tanuló hallja a szavakat, de ha a tanár nem szól a meggyőződés erejével és a jó tanár hivatásának lelkesedésével, mely elragadja, áthatja az azt hallgatót, akkor szava nem verhet gyökeret, a hol kellene, hogy megfogamszék, a tanuló szívében. Beszélt, ugyszólva előadási gyakorlatokat tartott, de az eredmény csekély. Szava elszáll, mint a köd, mint a pára nyom nélkül.

A tanuló szíve fogékony a lelkét megkapó benyomásokra, csak meg kell mivelnünk annak talaját, ép úgy, mint a fiatal csemetéét, ha azt akarjuk, hogy szép fává nőjjen. Elő kell készíteni gonddal a viszonyokat, a helyzetet, mert épp mint a fánál, ha durva röggel fedjük be lenge gyökérszáleit, elpusztul az: nem teljesedik be fiatalágunkhoz fűzött reménységünk sem.

A tanárnak és tanulóknak együtt kell érezni a szellemi munkában a tanítás ideje alatt, de azon kívül is a mindennapi életben. A tanár mutasson mindig jó indulatot a tanuló irányában, tudja és

¹ Gondolatok Gálfi Lőrincz tanár beiktatása alkalmából.

érezze azon kötelességet, hogy neki művelt, derék embert kell képeznie belőle, azt kívánja tőle mindenki, ki gyermekét reábizta; továbbá, győzze meg a tanulót, befolyása, gyöngédsége és helyesen alkalmazott szigora által arról, hogy neki nincs más, kellemetesebb teendője, minthogy befogadja, megtanulja az ő javára szolgáló tanítást. Egyszóval eszközölje azt, hogy kedvvel tanuljon és keltse fel benne a kötelességérzetet. Ha ezeket eléri, abból kifolyó szellemi rokon érzésükből, mint tovaszálló felhők egyesüléséből, melyeket kedvező szél hozott össze -- áldást hozó eső hulland idővel népünk fejére.

Hogy erre irányzott törekvésünk beteljesedhessék és hogy az államnak, egyháznak és az ösöknek e célra hozott áldozataik bő kamatokat hozzanak ifjuságunk nevelésénél iskoláinkban, az azzal megbizott összes tényezők ki kell vegyék a teendőkben a maguk részét.

Az odaadó munkásság ez összehatásából, ha azt kellő előrelátás és tappintat vezérli, csak jó származhatik iskoláink felvirágzására.

Minek javítani, midőn már van jó iskolánk? mondhatnák némelyek; és örülünk annak, hogy így van.

Az igaz, hogy van jó iskolánk. De ezzel ép úgy vagyunk, mint az Alföld síkságain vándorló, ki midőn a távolból keresi azon tájat, hová menni akar, az előtte közel fekvőnek látszik; neki indul és midőn már jól kifáradott, veszi észre, hogy még nem ért oda, hová szándékozott, melynek képe a távolság homályában vész el szemei előtt. Megembereli magát és megindul újra, meg újra, ha oda akar érni. Csakhogy ő egy időn túl mégis céljánál lesz. Mig mi bármennyit is tettünk eddig iskoláink javítására, nem mondhatjuk azt: már mindent megtettünk. Hiányok vannak és pótolni való mindig lesz; csak legyen, ki azokat végrehajtsa. Tétlen megállásra a középszerűben megnyugodni szeretők által vezényelt rest nyugalomra nincs ok, nincsen alkalom. A mint nem áll meg az idő, és annak haladási útjában mindig változó, az időszerinti körülmények által megmagyarázható, szükséges létesítendőt hoz elő az emberi nyugtalan elmének kutató természete. A már meglevőt csak közbenső állomásnak tarthatjuk az ösmeretek és az oktatás végtelen útján, melyen ha keveset meg is pihenhetünk, az csak erőgyűjtésre hagyott nyugvó pont, előkészítő a tovább indulásra.

A folytonos haladás ideáljával lelkünkben vezessük iskoláink ügyeit.

Ez okból lássuk külön-külön a functionáló erők mindenikének teendőit, kötelességeit az iskola irányában. Vizsgáljuk: 1-szor a tanár hivatását, kötelességeit, 2-szor az államnak és egyháznak, mint iskolákat fentartóknak teendőit és 3-szor: a társadalomnak feladatát az iskolával és a tanárokkal szemben. Vizsgálódásaink eredményeképp megkapjuk azon eselekvési és szellemi értéket, melyet be kell hogy hajtsunk, ha nem akarunk esődöt mondani törekvé-

seinkben, mert benne rejlik hazánk és különösen a mi egyházunk ereje és életképessége is.

Ez áldozatot fog kérni, mindeniküntől, nem tagadom, de ha nagy munkába kezdünk, nem riadunk vissza az áldozatoktól sem. Nemde? Az áldozat edzi meg a munkaerőt, nemesíti meg jóakarunkat. Hozzuk meg azt, nem bánjuk meg, sem egyházunk, sem mi magunk. Hisz nélküle ugy. is sivár minden cselekvésünk. Ez édesíti meg a gond-adta pillanatok keserűségét. Ez adja vissza az élet küzdelmeiben fakóvá vált védőpaizsunknak régi fényességét. A gyengébe erőt önt, az erősbe bátorságot. Aczél idegeket ad a cselekvés pillanatában és csendes, boldog álmokat a nyugalom óráiban.

Mihez hasonlitsam az áldozatot a természetben, az életben? Mondhatnám, hogy eltikkadt növényzet levelein rezgő estéli harmat, melyet az mohó gyönyörrel szív magába, mondhatnám, hogy hidegtől elsanyargatott embernek a befűtött szoba melege, a nyomorban eléhezettnek kezében éltet-adó kenyér. Nevezhetném őrt-álló angyalnak a kétségbeesés kapuján, ki nem engedi benyitni a jelentkezőt és a megtérőnek útjára virágokat hint, melyeket az előismerés és hála fakaszt keblében. A multra a feledés fátylát borítja és a jövőre a remény világosságát bocsátja. Mindezeket mondhatnám, de nem mondom. Tudja azt mindenki és érzi, hogy mi az, ki valaha áldozatot hozott. És ki ne hozott volna közülünk?

Most térjünk vissza tárgyunkhoz.

Midőn a következőkben a tanárokról szólok: a középiskolai tanárokat értem.

1. A tanárnak legyen kellő tudása. A ki tanári pályára lép, érezzen magában tehetséget szakismeretei elsajátítására, melyben egész otthonosnak kell lennie. Nem nyugodhatik meg abban hogy csak azt tudja jól, a mit épen előad, hanem ebben való jártasságát folytonosan kell hogy gyarapítsa, mert a tudomány halad és illő hirdetőjéhez, hogy az újabb vizsgálódások eredményeivel is jól megbarátkozzék. Nem azért, hogy azokat mind tanítványainak fejébe öntse, hanem válogasson belőle és tanítsa azt, a mi kiszabott tárgyával kapcsolatos és a miről gondolja, hogy az nem maradhat el, esakhogy az ne legyen igen sok. Tanítson meghatározott tankeretében annyit, a mennyit — gondolata szerint — tanítványai, kellő szorgalom mellett, szellemi gyarapodásukra, elsajátíthatnak. Ha tulterheli őket, értelmi erejük nem bírja feldolgozni a nyújtott szellemi tápot; ez bennük kedvetlenséget okoz és azon meggyőződést érleli meg, hogy ok nélkül fáradsanak: miután a mit tőlük kívánunk ugy sem tudják megtanulni, minek törjék magukat vele, inkább nem is tanulnak! Az ily helyzet előidézését elkerüli a jó tanár, mi csak a tanügy kárára lehet. A tanár maga uralja szakmáját annyira, hogy azon senki fenn ne akadhasson és ebben a tekintetben magasan álló polczról nézzen le tanítványaira, de ugy tanítson, hogy tanítványai megértsék és meg is tanulhassák, a mit előadott és ne kívánja, hogy

ösmereteikben azok is melléje sorakozzanak. Mert az lehetetlen és nem szükséges.

A tanár tudjon tanítani. Istennek különös adománya az, hogy valaki tárgyat úgy adja elő és oly modorban magyarázza, hogy tanítványai szívesen hallgassák és megértve könnyen elsajátítsák. A ki nem bír ezen képességgel, az nem lehet jó tanár; lehet nagy tudománya, de ha ennek megkívánható egy részét nem képes tanítványaival megkedveltetni és úgy tanítani, hogy mint jól átgurtt, könnyen idomítható anyag menjen tanítványai éretlen kezei közé, azok bizonyosan nem fogják abból a kívánt alakot kiformalni és a tanítás munkája kárba veszett. A tanárnak tanítói működését egy hosszan elnyúló vizesatornának képzelem, melyből, mint fő mederből veszik a vízszükségleteiket a beécágazó kiesiny vizosztó erek. Hogy ezek gazdasági feladatuknak megfelelhessenek, az ezekbe való folyásnak szabadnak kell lenni, mert ezek segélyével történik meg a szomszéd területek terméseinek javítása és így gazdasági felhasználása. A tanár is hivatása gyakorlásában el kell háritsa azon akadályokat, melyek gátolják, hogy tanításai tanítványainak lelkületéhez juthassanak. Erre a leghathatósabb mód az előadási képesség, melylyel mintegy lebilincseli a tanulók figyelmét és ennek nyomán beléjük átülteti ideáit. A tanár ösmereteiből kell hogy táplálkozzék tanítványainak tudásvágya. Ha a dolgok ezen természetes folyása megzavartatik, vége a tantás sikerültének.

A tanár szeressen tanítani. Mint nem lehet jó zenész az, ki nem szereti, kinek nem szenvedélye a zene, épp úgy a tanításra való tehetségnek karöltve kell járni azzal, hogy a tanár kedvvel tanítson. A tanárnak kötelessége, hogy tanítványaiban felkeltse az ösmeretek megtanulására való hajlamot; ezen ezél felé csak akkor tudja terelni az ifjuságot, ha az észleli, hogy ő egy benne égő vágy — a tanítás szeretetének unszolására tanít, ha látja folyton nyilvánuló érdeklődését, melylyel tanítványaiban, azoknak a tudományokban haladását kíséri. A tanuló ifjuság jó észlelő, helyes érzékkel meg tudja becsülni a tanítója, valamint tanuló társaiban rejlő szellemi és lelki tulajdonokat. Igyekezék a tanár, hogy ezen önkénytelenül megejtett becsülből, mindig, mint az igazi tiszteletnek és szeretetnek tárgya kerüljön ki, akkor győzni fog azon küzdelemben, mely minden tanítónak türelmét és lelkierőjét gyakran próbára teszi és melyet egyfelől a tanítványokkal való személyes érintkezésben, másfelől más térről eredő, őt munkálkodásában feszélyezhető akadályokkal vivand.

Ha a tanár megnyerte tanítványainak rokonszenvét és tiszteletét, úgy a legnehezebb posítót biztosította magának a tanítás terén.

A tanár szeresse tanítványait és legyen irányokban mindig igazságos. A szeretet melege felolvasztja a közönyösök lelkén ülő fagyos kérget, képsé teszi őket az okos szó és a szükséges tanulmányok befogadására. A jó igyekezetű tanulókat további szorgalomra buzdítja, a restekben a szégyennek addig alvó érzetét hívja életre és a kevésbbé tehetségeseket kitartásra sarkallja, a siker remé-

nyét állitván elébök. A mit nem helyes időben alkalmazott szigor nem tud végrehajtani, azt teszi meg egy komoly, az emberi szeretet által sugalt feddő szó. És a mint csak a büntetés félelme által fegyelmezett hadsereg katonáit győzedelmes esatára nem vezetheti a legjobb hadvezér sem, ha nincs meg a seregben a jó szellem, a lelkesedés, úgy a tanításnál csakis a szigorral vajmi keveset érhetünk el, ha nem adunk melléje emberi érzést és minden körülményt számba vevő jóakaró megfontolást.

A tanár úgy van tanítványai lelkületével, mint a kovács a vassal, melyből dolgoznia kell, csak ha azt megmelegíti, készítheti el a kívánt tárgyakat; a szív hurjain kell játszani tudnia és az abból kiesalt hangok melegségére, mint Orpheus zenéjére, jó útra tér a meggomolyodott ifjuság. Igen, az eltalált jó szónak, a szívből jövő szózatnak, mely újra szívekhez tér meg, esodahatása van a fiatalúságra. Ezen esodaszert vegye igénybe a tanár, ki ezzel rendelkezik és jól megválasztott pillanatokban használja. Nem fogja megbánni.

De a miiket fennebb elmondottam, nem úgy értendő, hogy a tanár, csupa jóságból, mindent elnézzen tanítványainak, kik, ha nem tapintattal vezetni őket tanáruk, jóakarathból származó engedékenységet gyengéségnek tekintik és mint szilaj esikő, melyet, ha nem idejekorán fékez meg a vezető lovász, faképnél hagyja mellette haladó mentorát — hamar kirugnak a hámból és magukat oly kihágásokra engedik ragadtatni, melyeknek szigoru megtorlását a tanári-kar tekintélye és az iskola jó hírneve feltétlenül megköveteli. Ily eseteknek hőse lenni, a mennyiben lehet, óvakodjék a tanár, de ha egyszer benne találja magát, álljon elébe határozottsággal és ebben való működésében őt erélyesen támogatni, az iskola vezetőségének fő kötelessége.

Legyen a büntetés ritka, de példátadó, hogy menjen el a kedvük a rakonezátlankodóknak azok ismétlésére.

Legyen a tanár tanítványaihoz, a tanításnál, a kikérdezésnél és különösen az érdenjegyek kiosztásánál szigoruan igazságos. Úgy ítéljen, hogy abban minden tanítványa, ha a tényeket elfogulatlanul mérlegeli, megnyugodhassék. Ne azt tekintse, ki, kinek fia, borja, hanem adja meg az érdemnek azt, a mi megilleti, bárhol találja, minden egyéb tekintet mellőzésével. Nincs a mi több rossz vért esinálna a fiatalúságban, mint a tapasztalt igazságtalanság, midőn protectio és más személyes fontoskodások vezérlik a tanárt a tanuló életmenetelét tanusító fokozatok meghatározásánál. Gyakran megtörtént, különösen régebben, hogy egy befolyásos egyén rosszul tanuló fia, egész légiő rossz tanulót vont maga után keresztül a következő osztályba. Mi ha nincs, mindnyájan visszamaradtak volna. Kinek hasznára? Senkinek; de mindenesetre a tanintézet kárára. A ki a bizonyítványt kapta, arról előbb-utóbb, úgy is kikerül, hogy azt nem érdemelte meg és ezzel az illető még rosszabbul jár, mintha őt hamis pénzzel ajándékozták volna meg, melyen még tuladhat, másokra

tolva az esetleges felösmerés kellemetlenségeit; de tudást, annak idején nem mutathat az, kinek ninesenek ösmeretei. Ilyen meg nem érdemlett bizonyítvánnyal hány fiatal ember ment már ki az életbe, felsőbb tanintézetekbe, kik egy eltévesztett pálya küszöbén veszik észre, hogy, a szükséges tudás hiányában, azon nem haladhatnak. Akkor okolni fogják az iskolát, — és méltán — mely őket oly bizonyítványokkal, melyekre nem szolgáltak rá, világgá boesátá.

Ezen, ily móddal, mesterségesen átesuszott egyéneknek egy része, tehetség nélkül, nem boldogulván lesz az államban az elégedetlen elem szaporítója, a socialistikus tanok hirdetője, mely a zavart elemének tartja, miután nyugodt viszonyok között nem tud megélni, míg ha a kaptafánál, a szabó tűjénél, vagy a kereskedő rőfjénél maradott volna — az igaz kisebb ambícióval lelki szemei előtt — a hazának hasznos polgára lett volna.

Nagy a szellemi, a vagyoni elkárosodás, mi a hazát éri, midőn az ifjaknak egész sorát az élet harezába küldjük, kikről bizton tudjuk, hogy kellő fegyverzet hiányában a küzdelem áldozataivá lesznek.

Ezt gondolják meg a tanárok, mielőtt oda boesátanak őket, honnan megtéríteni már nines hatalmukban.

Az előbbiekben felsoroltakon kívül még egy nagy feladat vár a tanárookra, az, hogy a fiatalságból nem csak tanult, hanem egyszerűsmind becsületos, jellemes embereket és hazájukhoz híven érző polgárokat neveljenek.

Hazánk jövője az ifjuság kezébe van letéve. Ha az megfelelő a benne helyezett bizalomnak és szorgalmuk, kitartásuk ténynyé varázsolja honszeretetünk azon kedvencz eszméjét, hogy hazánk nagy, hazánk boldog legyen hogy azon intézmények védelme alatt, melyeket, a kiforrott férfikorban ők alapítandanak — megelégedetten élheszenek a szerenesés utódok: akkor, ily képpel lelkünkben, megnyugodhatik hazánk jövője felett aggodó honfiszívünk! Hogy ifjuságunk ily irányu nevelésben részesüljön, erre mindenekelőtt szükséges, hogy annak vezérlete megbizható, derék kezekbe legyen letéve, kik őket előrelátással, szeretettel oktattva a tudományokban, ápolják bennök egyuttal a hazafiság mindenkiben élő esiráját, épp ugy, mint az önzetlen, nemes cselekedetek iránti fogékonyságot, az azokért rajongást.

Ily ezéllal, az igaz hazaszeretet lelkesedésével eltelve, lépjen a tanár pályájára!

2. Midőn a jó tanártól — mint láthattuk — ily sokat, és hivatásából kifolyólag jogosan megkiván a tanügy, ezen egy élet munkásságát igénybevevő működéséért, az iskolákat föntartó állam és egyházaknak kötelessége őt ugy dotálni, hogy abból esaládjával egyetemben tisztességesen megéllhessen és ne legyen kénytelen, a szükséges mindennapi után futva, miután azt az adott fizetéssel beszerezni képtelen, a tanítást és az azzal járó kötelességeit elhanyagolni. Mert a tanár épp ugy esaládlapa, mint bármelyikünk, gyermekei neveléséről, saját maga és esaládja tagjainak szükségleteiről

neki is kell gondoskodni és ha ezek nincsenek meg — mi bizony gyakran megesik — ne csudálkozzunk, hogy van tanár, ki megosztja munkásságát, az őt lefoglalt iskola és egy más állásban végzett teendője között, mely őt a megélhetésben kisegíti. Hogy az nincsen előnyére az iskolának, midőn csak féltanár felett rendelkezik, azt nem kell fejtegetnem, ezért szerezzék meg az iskolákat fentartók, az iskola számára, az alkalmazott tanárnak másik felerészét is, melynek valóban inkább ott van helye, — az által, hogy adjanak neki tisztességes fizetést.

Hogy e tekintetben még sok a teendő a mi egyházunk-, iskoláinknál, de másoknál is, azt mindnyájan tudjuk.

A tanárnak nem csak jelenéről kell gondoskodni, jövőjét is kell biztosítani. Egy kötelességét hiven teljesítő tanár elvárhatja, hogy öreg napjaira tisztességes nyugdíjban és halála esetére családjá is valamely segélyben részesüljön.

E fontos kérdésben az állam már sokat tett azon középiskoláknál, melyeket ő tart fenn, és a mi még nincs meg, valószínű, hogy azokat rövid időn belül létesíteni fogja, mert meg van győződve a dolog szükséges, a dolog sürgős voltáról és kivitelükhez az anyagiak, ha ez évben nem, a jövőben, vagy azután, csak előkerülnek, mert meg kell legyenek. Nehezebb a más iskolák helyzete, hol sok helyt a pénzügyi állás kedvezőtlen volta egyelőre megakasztja leghelyesebb combinatiók foganasítását. Az állam az 1883-ik évi XXX. törvényezikk alapján bevett az állami tanári nyugdíjintézetbe meghatározott évi járulék befizetésének kötelezettsége mellett, sok, az egyházak által fentartott középiskolákban alkalmazott tanárt, mi nagy segedelem volt azon intézetek életünk biztosítására, és be fog venni, remélhetőleg, még többet. De hány tanár van még az országban a középiskoláknál, a theologiai fakultásoknál és más intézeteknél is, kik nem tudják, mi lesz velük és családjukkal, ha ők munkaképtelenné válnak és aggodalom fogja el övéért haláluk esetén?

Hogy mikorra lesz kivihető, hogy ezen egészséget és életet emésztő gondot az azt terhelő tanárok vállairól egészen magukra vegyék az iskolákat fentartók? nem tudom, mint nem tudja a gazda, mikor jön meg a várva-várt eső, mely vetéseit kell hogy felujtsa; de hogy azt, a jó oktatás érdekében, mihamarább meg kell hogy tegyék: az kétségtelen.

Az is igaz, hogy csak azon esetben kívánhatjuk, hogy a tanár csak az iskolának és tanítványainak éljen, ha biztosítottuk az ő és családjának jelenét és jövőjét.

A mint nem sajnáljuk az anyagi befektetéseket és gondosságunknak ezen módját, midőn egy birtokot berendezünk, egy költséges bérházat emelünk vagy hasznot hajtó ipartelepét alapítunk, vagy magunk kényelmére és munkáinknak jövő használatára fényes palotát építünk (már a kinek módja van reá) azon hitben, hogy az abban elhelyezett tőkék jól fognak kamatozni nekünk és majd a minket követő utódok részére is: hogy tagadhatnók meg segélyünket, támo-

gatásunkat azoktól, kik hivatva vannak emelni a szellemi vagyont az országban és oly férfiakat nevelni a hazának, kik képesek lesznek, a megpróbáltatások idején műveltségük, szellemi fensőbbiségük és a beléjük oltott hazafiság által, az ősök által megszerzett vagyont megtartani?

Ez oly dolog lenne, mintha egy, egyebekben egészen kész épületet fedél nélkül hagynánk, azon indokolással, hogy költség már nem futja — s egy-egy állatnyáj mellé, a legeltetés idejére, nem adnánk pásztort, avagy egy felszerelt hajót sik tengerre bocsátanánk, de feleslegesnek tartanók annak vezetésére hajóskapitányt rendelni. A mi az épületnek a fedél, a nyájnak a pásztor, a hajónak kapitánya, az az iskolának a tanár. Nélküle idővel összeomlik az épület, szétfut a nyáj és elpusztul a hajó. Tehát nem maradhatunk el.

De lehet-e iskola tanár nélkül? Ugy-e, hogy nem?

Legyen hát meg bennünk az akarat és készség, hogy megtartsuk őket a jelenben és a jövőre is.

De honnan vegyük ehhez a pénzt, az eszközöket?

Ihlet vezeteti a szobrász vésőjét, a festő ecsetjét, midőn századokon át fönmaradó műveket alkotnak, melyek nevüket tiszteltté teszik a világ előtt. Semmiből, csak azon isteni szikrából, melylyel a mindenható kegyelme megáldotta, alkotja a lángész, ha érvényesülhet, az örök-beesüt, a maradandót.

A számok képletei ridegebbek. A költő tollának, a zenész fántáziájának fitytyet hány a számító ész kálkülussa és a képzelet szárnyát szegve elmerül tehetetlenül, a minket fogva tartó akadályokkal szemben, melyeket helyesen csoportosított számok támogatnak. Itt mindennek meg van a maga meghatározott szabálya, csak ezek segítségével fejthetjük meg őket. Ha 120 frtra van szükségünk és nincsen csak 80 frtunk, a még hiányzó 40 frtot valamely módon hozzá kell adjuk, hogy boldoguljunk.

Ha nincs meg a kívánt összeg, hogy tanárainknak existenciáját kellőleg biztosítsuk, keresnünk kell a módokat, hogy azt megszerezhessük. A mit erősen akarunk, a mire kitartóan törekedünk, azt is elérjük.

Csak ne zsibbadjon meg a jövőre kiterjedő bizodalunk, ne lankadjon el munkásságunk és ezek térein megérik az arany-kalász. Hanem hogy arathassunk, természetesen vetnünk is kell.

Szakítsunk ki a rendelkezésünkre álló alapokból egy nagyobb összeget és esatoljuk ehhez ennek évenként felgyűlő kamatain kivül, a mit e ezélra híveink jó akarata és az ezután jövő áldásosabb évek feleslege nyujt és meglátjuk eljön az idő, midőn örömmel felkiált-hatunk: Im meg van!

Terentsük meg az alapot bugóságunk, áldozatkészségünk és a minket koronként megszálló ihlet hatalma által, csak ne téjünk ki, óvatosságból, befolyása alól és meg lesz, a mit kívánunk.

Nagy dolgokat csak ahhoz mért eszközökkel lehet végrehajtani.

3. Az oktatás ügyének a társadalom is hozza meg a maga tributumát, csakhogy az ő járandósága ezuttal kisebb, mert nem érinti erszényét, melyet féltve őríz a mai kor embere. De nem is esoda. Sok mindennel küzd napjaink társadalma. Ha eleget tett az állam és a conventionalis etiquette szabályai követelményeinek, melyek sok terüt nyomnak szegény tagjaira; alig hogy leemelte azokat, örülve annak, hogy lélegzethez juthat, már távolból settenkednek a más és más ruhába öltözött kívánalmak és kopogtatva ajtaikon bebocsátást kérnek. Szeretne eltűnni valahová, a láthatatlan szellem lényét felvenni egy időre és csak akkor megjelenni a felszínen, midőn tisztult a hely és odább álltak az őt blokkádirozó követelők.

De a mint a felhő megteszi a maga útját, mert a szél hajtja, úgy az embernek is engedni kell az őt szorongató körülmények nyomásának és ezek leteszik gyakran épp oda, hová legkevésbé vágyott volna. És a mint megszokjuk a fájdalmakat, ha azok gyakran jelentkeznek, de néha ki is maradnak, úgy megújult erővel vesszük fel viaskodásainkat az élet kellemetlenségeivel is. Csak mértéke van, és kell is, hogy legyen az emberek feltételezhető kívánságainak ember-társaival szemben, a mint egy pohárba csak addig tölthetünk, míg megtelik, azontul a felesleges folyadék kilocsesan annak kezére, ki azzal ügyetlenül bánt el.

Nem tesszük ki magunkat ezen kellemetlen helyzetnek, midőn az oktatás ügyében társadalmunkhoz folyamodunk, a mit tőle kérünk, azt könnyen megteheti mindenki, csak nemesen érző szíve sugallatát kell hogy kövesse, midőn felkérem, hogy adja meg a tanárnak saját körében és családjá intimebb bensejében az őt megillető helyet és azon helylyel járó tiszteletet.

Ha a nap sugarai ráesnek a vele szemben levő fehér falra, onnan visszaverődvén, fokozott melegséget árasztanak a közelben levő tárgyakra. Azon tisztelet és bizalom, melyet a tanárok iránt mutatnak, ő róluk visszahat tanítványaik lelkületére és ők nagyobb elismerést és igazibb vonzódást éreznek azon tanár iránt, kit családjának tagjai is megbecsülnek. Ezen veneratíot megérdemli azon tanár, kire a szülők legdrágább kincsüket, gyermekeiket bizzák. Hisz kívülök ő az, kinek szavaira leginkább kell hogy hallgasson gyermekük ifju, a jó és rossz benyomásokra könnyen reagáló lelke; és ha egyszer meggyőződünk róla, hogy a tanár olyan, a milyennek lennie kell: jellemes, igazságos és tanult ember, ezen jó tulajdonságok fényességeit tárjuk föl egész pompájában tanítványaik lelkülete előtt.

Egyszer azért, mert megérdemlik, másodszor, mert gyermekeink nevelésére is jó befolyással lesz az.

Legyen a tanár a családban nemesak a gyermekek tanítója, hanem a család megbízható embere és barátja, kihez bizodalommal forduljanak minden időben.

Hálával és az elismerés érzetétől eltelve gondolok vissza ifju napjaimra és azon évekre, melyeket házi tanítónk, Finta Elek, felügyelete alatt töltöttem. Ő családjunknak igaz barátja, tanácsadója

és bizalmassa volt, kire megnyugvással lehetett építeni a legkényesebb ügyekben is. Nem tekintettük őt idegennek, hanem jó rokonnak és úgy becsültük meg.

Intő szava komoly volt, de mindig igazságos és megérdemelt. Gyakran hibáimért keményen megfenyített, hogy elszokjam azoktól, mégis hálával idézem magam elé azon ütések, melyek segítettek megtéríteni a rosszól. Az orvos is kiégeti a rossz indulatu sebet, hogy az tovább ne terjedjen és ez által megmenti a betegét. Az igazságosan és a maga idején alkalmazott büntetés megjavítja a vásott, kikapásokra hajlandó gyermeket; míg ő, ha másfelől látja, hogy az, ki őt inti és ki őt meg akarja a nemtelen indulatoktól tisztítani, a maga életében utánozható példaképen jár előtte, bizony törekedni fog, hogy a benne levő rossz kisértéseinek ellentálljon; és ha egynehányszor erőt vett rajta, valószínű, hogy az az iránti készség is alább hagy benne.

Tőle tanultam, hogy utáljam a hazugságot, a kétszínűséget, hogy az igazságot kimondani, midőn vele segíthetünk másokon, ha magunknak ártunk is vele — erény. Belém oltotta a szülők iránti szeretetet, odaadást és a nemes eselkedetek felemelő voltát.

Sokat köszönhetek másoknak is az életben, de hogy jellemben és erkölcsileg ennyire is juthattam, a hol most vagyok, azt szegény jó anyám ápoló gondosságán és gyöngédel szeretetén kívül neki köszönhetem. Meg is becsülöm ezekért emlékéit és tisztelettel adózom porainak.

Tiszteljük és becsüljük meg a jó tanárt és tanítót, bennük magunkat tiszteljük meg és ez által használunk az iskolának, egyháznak és mindnyájunk hazájának.

Fejtegetéseim végéhez értem, de mielőtt partra szállanék és kezemből letenném az evezőt, melylyel gondolataim sajkáját a tanügy folyamának egyik ágán elvezetém, még pár szót kívánok intézni iskoláink tanáraihoz és a tanuló ifjusághoz. Üdvözölni kívánom önöket tanár uraink, a képzett, öntudatos és törekvő férfiakat. Kívánom, hogy ilyen, vagy, ha lehet, még jobb vezérkar intézze iskoláinkban a tanítás ügyét, az iskola diszére, az oktatás javára ezután is. Emelkedjék önökben mindenha a tudományok iránti szeretet és hitté szilárduljon azon meggyőződés, hogy hivatásuk komoly, néha áldozatot kíván viselőjétől, de ennek ellensúlyaképp az mindig nemes, mindig felemelő, melynek látásán örömeiben megdobbanhat ujjongó szívük, mint felelevenedik és átszellemül az édes anyja arca, keblén nyugvó szerette gyermeke mosolyán. Kívánom, hogy legyen a tanári karban meggyökerezett szellem magasra törő tűzoszlop, melyen áhitattal esüngjön és kövessen, az őket tisztelő ifjuság! Ha önök ezt elérik, akkor megtették kötelességeiket. Ugy legyen!

Kedves ifjuság! Önök a mi gondoskodásunk tárgyai, a mi munkálkodásunk az oktatás ügyében az önök javára és előmenetelére szolgálhat. Csak merítsenek gyakran azon forrásból, melyet a tanárok odaadó buzgalma, valamint a tanügy barátainak áldozatai,

az önök szellemi és lelki épülésére fakasztott. Csak hajoljanak utána, az alkalom kínálkozik.

Mi futhatunk, fáradhatunk mindnyájan, kik az iskolák és a tanítás szent ügyét kívánjuk szolgálni, ha önök nem kívánják értékesíteni és feldolgozni azt, a mi az önök tevékenységét várva, önök előtt felhalmozva áll, akkor minden törekvésünk hiábavaló volt.

Előre hát nemes ifjuság, munkára fel előre, a ki megelőzi a többieket szorgalomban, kitartásban, azé a siker pálmája!

Egyesítsék magukban a hangyának fáradhatatlan igyekezetét, a méh szorgalmát, a hálóját fonó pók kitartását és nem leend legyőzhetetlen akadály önök előtt. Mi is meg leszünk jutalmazva az önök haladása és fejlődése által.

PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN.

A közoktatásügyi miniszter XXVII. jelentése.

— Népoktatásügy. —

Folyóiratunk jelen évfolyamának 2. füzetében ismertette volt a miniszter 1896/97. tanévi jelentésének IV. szakasza, mely a középiskolai oktatással foglalkozik. Most ismertetni kívánjuk az V. szakaszt, mely a népoktatás állapotáról számol be. E jelentésben még részletesebben van tárgyalva a népoktatásügy, mint az előző évi XXVI. jelentésben. A tárgyalásból első sorban a miniszternek azt a törekvését szemlélhetjük örömmel, mely a *nemzeti állam* megszilárdítására és kiegészítésére irányul. Az e czélból elért eredményeket számokkal, a statistika megdönthetetlen igazságaival mutatja ki a jelentés, miből látszik, hogy az összes népoktatási intézetek mily nagy szolgálatokat tettek oktatásügyünk ily irányú fejlődésének.

Meggyőzően tünteti fel már a bevezetés a miniszternek helyes tanügypolitikáját, hogy nem csak a nemzetiségi vidékek, hanem a nagy magyar Alföld és más magyar vidékek oktatásügye is erős támogatást nyert az állami iskola felállítására által.

A bevezetés mondja el továbbá, hogy a községi és felekezeti iskolák részéről az 1893. évi XXVI. tez. értelmében 2903 tanítónak lett kiegészítve fizetése 3—400 frtig, mely czélra 676,838 frtot fordított a miniszter.

Az unitárius iskolák tanítói közül kettőnek 300 frtig, 35-nek 400 frtig lett kiegészítve fizetése. Tehát a 38 unitárius iskolánál alkalmazott 45 tanító közül esupán 8 nem részesült fizetés kiegészítésben. A gör. kel. felekezeti iskolai hatóságok vonakodnak e czélból az állami segílyt igénybe venni, de a miniszter a közig. bizottságokat szoroson utasítja annak ellenőrzésére, hogy a tanítók fizetési minimuma pontosan kiszolgáltatassék.

Részletesen emlékezik meg még a bevezetés a kereskedő-tanonez iskoláknak új szervezetéről, a fiumei közig. biz. szervezéséről, mely szerint Fiume is kir. tanfelügyelőt kapott. Az ujonnan szervezett gazdasági ismétlő iskolákról, melyeknek száma már 339 volt 1897-ben és szervezés alatt áll még 131. A miniszter vegyes intézkedései közül megemlítjük, hogy 14 román tanító a tanítástól eltiltatott. 100 tanító a magyar nyelv sikeres tanításáért 5000 frt jutalmat kapott. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesületbe a tanítók tagsági díj fizetése nélkül léphetnek be, hogy a turistaság iránt érdeklődést

keltsenek. Szóval a miniszternek igen számos hasznos rendelkezéseit tünteti még fel e rovat, melyeket mind föl nem sorolhatunk.

A szakasz I. fejezete a kisdédóvásról emlékezik meg igen részletesen, melyből konstatálhatjuk, hogy *a kisdédóvásügy lassan fejlődik*. A legszorosabb értelemben vett óvókötelesek közül, kiknek száma 254.325 gyermek, semmiféle óvóintézetbe nem járt 65.291 gyermek. Vagyis óvóintézetbe járt a 3—5 éves gyermekeknek 18·2%-a.

Az óvóintézetek száma ez évben különben 145-el szaporodott, vagyis 1844-ről 1989-re emelkedett. Fentartási költségük 1,093.191 forintot tett ki, melyből szaporodás 56.021 forint.

A II. fejezet szól a tulajdonképeni *népoktatásról*. A tankötelesek száma e tanévben volt 2,939.100 gyermek. Szaporodás esupán 0·28% vagyis 8.434 gyermek.

A mindennapi tanköteles gyerekek közül 85·49% arányban iskolába járt 1,726,276 gyermek, iskolába nem járt 14·51% arányban 298.910 gyermek. Az ismétlő iskolások tankötelesei közül 66% arányban iskolába járt 579.348 gyermek, nem járt 34% arányban 298.566 gyermek.

Igy megjegyezzük, hogy a 61.618 unitárius lakós közül tanköteles volt 11.567 gyermek, 91 gyermekkel több az előző évinél.

Ebből iskolába járt 9.261 gyermek a mi 77·98%-nak felel meg. Sajnos, hogy e statistika szerint a többi felekezettől kissé elmaradánk, mert esupán a gör. katolikusok esnek utánunk 62%-al s a gör. keletiek 63%-al. Első helyen állanak az ág. evangélikusok 90·50%-al, utánuk egyenlő arányban jőnek a róm. katolikusok és ev. reformatusok 84·84%-al. Örvedetes jelenségkép említjük meg, hogy nemzetiségi tekintetben *az összes iskolába járóknak 54·24%-a magyar anyanyelvű volt*, a mi az általános többségen felül 4·24% különbözetet mutat.

Népoktatásügyünk extensiv fejlődését mutatja azon táblázat, melynek tanúsága szerint 13 olyan törvényhatóság volt, melyekben az összes tankötelesek 90%-nál több járt iskolába. E tankerületekbe az erdélyi részekből csak Brassó megye esik bele. A városok között első helyen áll Kassa. Kolozsvár mindjárt a harmadik helyre sorakozik.

Nevezetes hibákat és mulasztásokat is sorol fel a jelentés, midőn kimutatja például, hogy 175-el több lett az előző évihez képest azon iskolák száma, a melyekben a magyar nyelv oktatása a törvény követelményének nem felel meg. Kimutatja a jelentés továbbá, hogy 12 r. kath., 302 gör. katolikus, 206 gör. keleti tanító nem akart megfelelni annak a kötelességnek, melyet az 1879. évi XVIII. tez. elébe szab a magyaryelv tanítását illetőleg, holott tudtak magyarul. E mulasztásokat különben erélyes miniszterünk nem nézi összedugott kézzel, hanem levonatja az illető felekezetekkel azoknak következményeit és gondja van rá, hogy a népoktatási törvény revisiója alkalmával az ebbeli hazafias érdekek esorbát ne szenvedjenek.

A tanítók száma e tanévben kereken 500-al szaporodott, a mi igen örvedetes adata a jelentésnek, valamint az is, hogy az iskolák

száma 67-el szaporodott. E szaporodás mind az állami iskolákra és azok tanítóira esik, minélfogva igen természetes, hogy a községi és felekezeti iskolák apadtak. Az állami iskolák szaporodtak 268-al. A községiek apadtak 52-vel, a róm. katolikus iskolák 51-el, az ág. ev. iskolák 9-el, a ref. iskolák 103-mal, az unitárius iskolák száma apadt 5-tel és így ma van 38 iskolánk. Jelleg szerint nekünk unitáriusoknak vegyes iskolánk van 34, fiú-iskolánk 3, leányiskolánk 1, a kolozsvári. A leányiskolák száma mindenik iskolafentartónál többségben van a fiúiskolák száma felett, kivéve az unitárius, az izr. és a gör. keleti felekezeteket. Az iskolák összes száma 16.951; a tanítók száma 27.150, melyből ma már 25 ezer, vagyis 92%-nál több képesített.

A felső népiskolákról a VI. fejezet szól. Ezeknek számát az a törekvés, hogy az oktatásügyet a középfokon lehetőleg egységesíteni kell, évről-évre apasztja. Számuk már csak 32, tehát az előző évinél 10-el kevesebb. A következő fejezetek *a polgári, felső leány és kereskedelmi iskolákról* szólnak.

A polgári iskolák fejlődésében nagy része van a közoktatási kormánynak, mert nem csak számukat szaporítja, hanem azok számára egyuttal évről-évre mintaszerű új épületeket emel, minélfogva ez intézmény rövid idő alatt arra a színvonalra fog emelkedni, a melyre fontos szerepénél fogva szüksége van. Ma még a földmivelői, az ipari és kereskedői foglalkozásokhoz sok előítélet fűződik; a polgári iskolai intézmény helyes reformálása lesz hivatva ez előítéleteket lerombolni s e társadalmi osztályokat a maguk megfelelő elhelyezkedésükben elősegíteni.

Igen fontosnak mondja a jelentés a polg. iskolák működését magyar nemzeti szempontból is. A 38.824 tanulóból 9.197 nem magyar anyanyelvű, kik közül legfőlebb egy ezer jár nem magyar tannyelvű intézetbe. Ha ehhez hozzá vesszük, hogy az állami polg. iskolák növendékei 11.261-et tesznek ki, kik többnyire nemzetiségi vidékek növendékei, de azért kifogástalan magyar szellemben kerülnek ki az iskolából: az állami polg. iskolák minél nagyobb számában való fejlesztését nem ok nélkül jelzi fontos állami feladatnak a jelentés. E tanévben 82 állami polg. iskola működött, melyből évi szaporulat 8. Az összes polg. iskolák száma 268, a szaporodás 22. A tanulók összes száma 38.824. A polg. iskolák növendékeinek megoszlását feltüntető táblázat szerint a polg. iskolát leginkább látogatják az izraeliták, vagyis 1000 tanulóból látogatja 76 izraelita, 13 unitárius, 16 ágostai ev., 12 róm. kath., 8 ref., 4 gör. keleti és 1 gör. katolikus. A tanítók száma — a helyetteseket nem óraadókat is beleértve — 1922. Ezek közül okleveles 1453, nem képesített 469. Férfi-tanító ezek között 1182, nő 740. A segédtanítók helyzetén a miniszter az által kíván segíteni, hogy fokozatosan a X-dik fizetési osztályba sorozza őket. Ezek száma 291.

A felsőbb leányiskolák fejlődésében felmerült mozzanatok közül kiemeli a jelentés azt, hogy a miniszter megbízásából Szuppán Vilmos

ministeri biztos új tantervet dolgozott ki ez iskolák számára, „mely egyfelől megszünteti, az eddigi tervben tapasztalt hiányokat, másfelől lehetővé teszi azt, hogy a kiválóbb növendékek a felsőbb leányiskolához esatolandó két éves felső tanfolyamban megszerezzék a gymnasiumi érettségi vizsgálat letételéhez szükséges ismereteket“.

A miniszternek ezen nagyfontosságú és új korszakot jelző intézkedése úgy látszik oda fejleszté a felsőbb leányiskolákat, a hová Molnár Aladár tervezte volt, midőn azokat középiskolai jelleggel kívánta felruházni.

A felsőbb leányiskolák növendékei, tanhelyiségei, fokozatosan szaporodnak, valamint a tanárok száma is emelkedőben van. Ez intézetek száma 24, melyből 12 állami, 3 községi, 3 református, 5 róm. katolikus és 1 magán jellegű.

A IX. fejezetben a *felső kereskedelmi iskoláról* emlékezik meg a jelentés. Igen részletesen tünteti fel azon adatokat, melyek az oktatás eredményére és az érettségi vizsgálatra vonatkoznak. 4 állami intézetben nagyobb volt a tanítási eredmény a közismereti, 12-ben a szak tantárgyakban, 19-ben pedig a szak- és közismereti tárgyakból egyenlő volt az eredmény. 35 intézet közül 32-ben volt érettségi vizsgálat, melyekre 1455 ifju jelentkezett. Sikerral vizsgázott 1008, a többi visszavetett, még pedig 2 óra 303, egy évre 140. Külön engedély alapján vizsgázott 55 egyén, többnyire már alkalmazott tisztviselők.

A tanulók száma e tanévben 4684 volt, 388-al több az előző évinél.

Az intézetek és tanárok száma is emelkedést mutat.

17 intézet tett kirándulást hosszabb tanulmányutra. A jelentés nagyon helyesli azon intézetek eljárását, melyek növendékeiket a költséges, fárasztó és sok időbe kerülő külföldi utak helyett, föllendült hazai iparunk és kereskedelmünk *helyi tanulmányozására* viszik.

A *tanítóképzőkről* a X. fejezetben számol be a jelentés. A 49 tanítóképzőben 520 tanár oktatott 3715 növendéket. A 26 tanítónőképző intézetben 303 tanár 2450 növendéket. E tanévet 5823 növendék fejezte be. Évközben kimaradt 342 tanuló, a mi a beírottak 5·5%-nak felel meg. Megjegyzi a jelentés, hogy férfiak nem keresik annyira a tanítói pályát, mint a nők. Épen azért a jelentés szerint igyekszik a miniszter s a szegénysorsú tanulóknak a tanítói pályára való előkészülést minél szélesebb körű segélyezésekkel lehetővé tenni. Összesen 3978 növendék 64·5% arányban részesült segélyben vagy ösztöndíjban, mely összeg 329.561 frtra rugott. Az évi emelkedés 35.321 frt, melyből minden tanulóra 5·7 frttal több segély esett, mint az előző évben.

A 75 képzőintézetben együttesen 1444 oklevelet adtak ki, 83-al kevesebbet az előző évinél. Ebből 858 tanítói, 436 tanítónői elemi iskolai; 33 tanítói és 117 tanítónői polg. iskolai fokozatu.

A tanítóképzők növendékei száma 224-el, a tanítónőképzőké 352-vel szaporodott, mely körülmény némileg oszlatja azon aggodalmakat, melyeket a közelmúlt időben a tanító-hiány okozott.

Az *árva- és szeretetházakról* a XI. fejezet számol be, a menyenyiben a népoktatás ügykörét érintik. 89 árvaház közül 38-ban volt elemi iskola, 3 intézet pedig külön óvodát is tart fenn. A 9 szeretetház közül mindenikben volt iskola.

Ezekon kívül az orsz. tanítói nyugdíjalapból ez idő szerint 3 árvaház tartatik fenn: Debreczenben, Hódmezővásárhelyen és Kolozsvárott. Most épül a negyedik Kecskeméten. A 98 intézet 4234 növendéke közül 10 unitárius volt.

Az *iparos- és kereskedő tanoneziskolákat* a XII. fejezetben ismerteti a jelentés.

Az iparos-tanoneziskolák száma ez évben 364-ről 369-re emelkedett. A tanulók száma tesz 75.144, melyből szaporodás egy év alatt 2426 tanuló.

E számból unitárius vallásu 282 tanuló. A 86 kereskedő-tanoneziskola 6076 tanulója közül csak 9 unitárius.

A jelentés népoktatásügyi része a XIII. fejezettel záródik, mely a kir. tanfelügyelők működéséről szól. Ebből megemlítjük, hogy 16.951 népiskola közül 5.866 iskolát látogattak meg a kir. tanfelügyelők, mely látogatás a múlt évvel szemben emelkedést mutat 2°/_o-al. Meglátogatták az összes iskoláknak 34.6^o/_o-át, a 38 unitárius iskola közül meglátogattak 18-at 47.3^o/_o-os arányban.

E jelentés Wlassies Gyula miniszternek 3-ik éves működését világítja meg. A jelentés e rövid ismertetéséből is meglátszik, hogy a miniszter gondoskodása a népoktatásügy minden részletére kiterjed, s avatott kézzel vezeti Magyarország mivelődés ügyét évről-évre mind magasabb színvonalra.

ISZLAI MÁRTON.

Hálaünnepélyt megnyitó beszéd.¹

Igen tisztelt közönség, kedves tanuló ifjak! Elhangzott a „Hymnus“, elhangzott azon érzelmek között, melyeket a teremtő az emberi szívekbe oltott, a legnemesebb, a legmagasztosabb: a hála érzelmei között. Hisz maga a teremtő, ki a világegyetemet megalkotta, ki teremtményeit ezernyi-ezer javaival elhalmozza, sem kíván egyebet tőlünk, minthogy hálas érzelmekkel viseltessünk iránta, s jótéteményeit jóra használjuk föl.

Boldog az, kinek lelkéből e szent érzelem nem hiányzik, mert ennek hatása a legnagyobb mértékben ösztönöz mindnyájunkat a jó eselekedetekre.

Hálás érdemeinket kifejezni, bennetek kedves ifjak azokat erősíteni ezélja a mi mostani összejövételünknek, ünnepségünknek.

Ime, itt ez előttem levő asztalon egy könyv fekszik, melynek neve „Aranykönyv“, e könyvben, a ki nem tud lelkével is olvasni, csak a betűket látja, de a ki nemes tettek, eselekedetek és polgári erények felmelegíteni, hevíteni képesek, az, a legnemesebb gondolatok hosszú végtelen láncolatát képes ebben fölfedezni. E gymnasium jóltevőinek nevei vannak e könyvben megírva és megörökítve, kiknek jótékonyosságuk nem csak abban állott és áll, hogy kenyeret adtak és adnak a nélkülözéssel küzködő szegény tanuló ifju számára, ruhát annak, ki nem képes magát az idő viszontagságai ellen a megfelelő ruházattal ellátni, hanem főkép abban, hogy az emberi nemesebb érzelmek, hazafiúi és polgári erények esiráit, a melyek az ifju, a gyermek keblében még csak szunyadoznak, életre kelti, tette, munkásságra serkenti s mint jótékony szellemek veszik körül azokat, kik a szépért, igazért, nemesért küzdeni nem szünnek, nem csak biztatva, bátorítva, hanem segítve is ott, hol arra szükség volt és van.

Mikor én e jóltevők emlékét szándékozom e helyen felelelni, jóllehet nyelvem nem képes érzelmeit tökéletesen kifejezni, mégis megvagyok arról győződve, hogy mindnyájuk lelkében visszhangra találnak szavaim, mert a jó tettnek van az a hatása, hogy

¹ Tartatott a székelykereszturi unitár. gymn. jóltevői emlékünnepeén 1898. május hó 19-én.

ékes szólás nélkül is hatni tud és én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy jóltevőkről, jó tettekről emlékezem meg, mely jótettek évről-évre, sőt még kisebb időközökben jelentkeznek, de azok megalapítóinak emlékét csak nagyobb időközökben 5—5 évenként ünnepeljük, ez által is mintegy hódolva szerénységüknek, kik bizonyára nem azért cselekedtek a jót, hogy nevük mindegyre csillogtassék, hanem azért, hogy jó cselekedeteik hatása eredményekben tündököljön.

Ezen hálaünnepség megtartására gyűltünk ez alkalommal össze itt e falak közt a székelység egyik nevezetes, az unitárius közönségnek és unitarizmusnak, mondhatnám, szíve kamarájában. Valamint a szív van hivatva arra, hogy egészséges vérrel lássa el az egész testet, ugy ez intézetnek is legfőbb célja, hogy egyházunknak, a társadalomnak és hazánknek olyan polgárokat és munkásokat adjon, kik ép észszel, józan felfogással tudjanak munkálkodni azon a téren, melyre sorsuk hívni fogja.

A mi jóltevőink felismerték ezen intézetnek fontosságát, belátták, hogy ez itt nagy és fontos szolgálatot, mondhatnám, missiót teljesít, ugy egyházi szempontból és az unitarizmus egyik gócpontján, mint hazafias szempontból a nemzetiségi gyűrűzet által körülvett magyar vidék őrállomásán, s bizonyára ezért, ez okból halmozták ide fáradságaik anyagi eredményeit, ide ez intézetbe, melynek ugyszólván minden fala, minden göröngye a jótékonyság szent oltáráról halmoztatott egymásra.

Ti jóltevők, kiknek szellemeit tisztelettel, hálás érzelmekkel vesszük körül s idézzük ez alkalommal is magunk közé, tekintetek le reánk a magasból s im nézzétek, nem vezett ki a mostani nemzedékből, a mostani ifjúságból sem a hála érzete. Nem feledkeztünk meg rólatok, szerény körben bár, de hálátelt szívvel szentelünk ünnepet emlékeiteknek. Legyetek meggyőződve arról, hogy nemes cselekedeteitek bőséges gyümölcsöket teremnek s magasztos példáitok a mai anyagiás korban is tettekre, cselekedetekre hevitik és utánzásra ösztönzik az arra fogékony kebleket.

Mi hogy ugy legyen, szívemből kívánom és az igen tisztelt közönséget, valamint titeket is kedves tanuló ifjak, szívesen üdvözölve, a mai ünneplést megnyitottnak nyilvánítom.

Bezáró beszéd.

E magasztos ünnepély lefolyása alatt ugy az alkalmi beszédből, mint az 50 évig szolgált Koronka Józsefnek életiratából, ¹ azon tapasztalati hasznos tanulságot merithettük, hogy a jótékonyság nem csak anyagiakból áll, hanem jóltevő az is, ki szellemi kincseit magasabb célok elérésére, szolgálatára hív ragaszkodással, kitartó szorgalommal értékesíti, példát mutatva a felebaráti szeretetben, egyháza,

¹ Jövő füzetünkben közöljük.

hazája iránti ragaszkodásban. Mert nem csak az anyagi javak — hisz nem mindenki jut abba a helyzetbe, hogy anyagi kincseket adományozhasson, — hanem egy hosszú életpálya becsületes munkássága is, mi világitó szövétnek gyanánt szolgál az utódok előtt, ép oly jó tetemény, mint amaz, mert mind a kettőnek jutalma az írás szerint: „adjatok és adatik nektek a boldogság kincse“.

Ti kedves tanuló ifjak, még nem tudjátok adakozásban fejezni ki jótékonyági hajlandóságaitokat, mert még abban a helyzetben vagytok, hogy gyűjtenetek kell anyagi és szellemi kincseket, de ha majd felnőtök s ti is bírni fogtok akár anyagi, akár szellemi kincsekkel, kövessétek a jóltevők példáit s készséggel adjátok a szerzett és szerzendő javaitokat, kincseiteket a nemes és szent ügy szolgálatára, hogy eselekedeteitekben ti is éljétek az idők végéig.

Gondoljatok őszinte szívvvel mindnyájan jóltevőitekre, s fölházkodjatok, hogy segíljen az egek ura minél többre, hogy a jótékony-ságból minél többet gyakorolhassatok.

Én pedig kérve-kérlek, hogy törekedjétek s tűzzétek magatok elé e magasabb célokat, mert meg vagyok győződve arról, hogy akkor nem kell félnetek attól, hogy a világ árja által elragadtattok s elüzettek attól a rév-parttól, hová a becsületesség és a polgári erényekkel diszitett munkás élet vezet el mindenkit.

Megköszönve a tisztelt közönségnek szives megjelenését s titeket kedves tanuló ifjak még egyszer ismételve a hála érzelmekre buzdítván, a mai ünnepélyt bezárom.

DR. JANKOVICH PÁL,
isk. felügyelő-gondnok.

Párisi Levél.

Páris, 1898. máj.

(A párisi theol. társulat: Ménégóz értekezése a szent háromságról. Vallási társulatok. A nantesi edictum kihirdetésének 300 évi fordulója. Az Oratoire egyház papválasztás ügye.)

Szerkesztő Úr!

Régóta nem irtam a theol. társulatról, habár az rendszeresen megtartja üléseit és dolgozik. S ha még sem irtam gyakrabban, annak oka az volt, mert az ott olvasott és vitatott tanulmányok nem voltak általános érdekiek. A társulatnak két utóbbi ülése azonban Ménégóz értekezése alapján olyan kérdést tárgyalt, mely egyike a legfőbb fontosságú kérdéseknek. Ménégóz a háromságtanról olvasott fel.

Nem szükség, úgy hiszem, őt újra bémutatnom. Ezt megtettem akkor, mikor két munkáját ismertettem, „La theologie de l'Épître aux Hébreux“ és „Notion biblique du Miracle“ munkáit, melyek közül különösen az utóbbi sok ellenvetéssel találkozott. A háromság tanáról írt értekezését is nagyon támadták a theol. társulatban és az orthodox lapok szenvedélyes bírálatokat irtak arról. Ménégóz tanár, mint Sabatier, a symbolismusnak hive, vagy a mint ma az egyházi sajtóban használják, a *symbolo-fideisme*-nek. S éppen ez az, mit a szélső orthodoxok támadnak és gunyolnak, a symbolicus mód, melytől kedvelt dogmaikat féltik. Az orthodox háromságtant Ménégóz nem úgy tárgyalja, mint ők szeretnék. Tényleg a tudós tanár munkája semmit sem hagy meg a háromság hagyományos orthodox fogalmából. Teljesen átalakítja, megváltoztatja az orthodox dogmát.

Tanulmányát „az élő és igaz Isten: Atya, Fiú és Szent Lélek“ segélyül hívásával kezdte. „Csakhogy ismervé, — mondotta — az én theol. elveimet, önök nem várják, hogy elfogadjam a háromság hagyományos dogmáját behunyt szemmel, vizsgálódás nélkül, csupán azért, mert azt a conciliumok megállították és a mi hitvallásunkba elfogadtattott. Nem ismerhetem el sem az egyházi atyáknak, sem a hitújítóknak, sem pedig egy kortársunknak sem, lett legyen bár egy szent, azt a jogát, hogy rúm erőszakoljon egy tant, melyet kénytelen lennék szavára hinni. Ez nem lenne sem protestans, sem keresztény dolog. A tekintély hit ellenkezik a Krisztus és az apostolok szellemével, ellenkezik a hitújítókéval, sőt még hitvallásunkéval is. Az lényegesen katolikus . . .“

Ménégoz meg van győződve, hogy a háromságban mély igazságot rejt magában és megkísérti, hogy az örök és igaz alaptól elválaszssa az időleget. E miveletet azzal kezdi, hogy adja a háromság formuláját a híres *Quiquinque* symbolum szerint, melyet hibásan tulajdonítanak Athanasiusnak, Krisztus istensége e harezosáinak. S mintán az egész formulát idézte, azt tette hozzá: „Íme a maga esalhatatlan formájában a háromság orthodox fogalma“. Azután részekre szedi ez okmányt és megmutatja az ellenmondásokat és képtelenségeket, tisztán láttatja a kereszténységre gyakorolt idegen befolyást, melynek nyomai e symbolumon vannak, melyet a VI. vagy V. száz évnél fennebb vinni nem lehet. Kiténteti, hogy a modern psychologia teljesen különbözik e symbolum szerzőinek psychológiájától. A háromság dogmája nem egyezik az apostoli iratok tartalmával. A menynyire különböznek János evangéliumának első tételei a három első evangéliuméitól, és Pál apostol tételei zsidó és görög eszmék vegyüléke, éppen annyira megegyeznek egy pontban egymással, abban, hogy mindenik teljesen monotheistikus. A háromságban nem található az új-szövetségben. Sem a Jézus Krisztus, sem az apostolok nem beszéltek hármasságáról, vagy három hypostasisról vagy az istenség bárminő hármasságáról. Kétségtelen van szó az új-szövetségben az Atyáról, Fiúról és Szentlélekről, de a hármasság elkülönzés eszméje, a személyi háromság a lényeg egységében, ez teljesen távol áll az egész bibliától. Mindnyájan tudjuk, hogy I. János 5, 7. nemhiteles.

S tanítja-e az új-szövetség a Szentléleknek az Atyától külön isteni személyiséget? A szentlélek most új jelenik meg, mint többé-kevésbé személyes hatalom, megindítja a prófétákat, megmondja nekik a jövendőt, leszáll a Jézusra, megjelenik a tanítványoknak... De máskor a szentírók leggyakrabban az Isten lelkével azonosítják a Szentleleket. Előttem, — mondja Ménégoz — kétségen kívül áll, hogy Szent Pál és Szent János a Szentleleket és Isten lelkét azonosították és hogy sohasem tekintették az Atyát és a Szentleleket, mint két személyt. A Szentlélek az Isten lelkével azonos lévén, joggal lehet a Szent lélek istenségéről beszélni. De az új-szövetség, s még kevésbé az ó, nem ismer két külön személyi és egymás mellett létező lényeket Istenben, melyeknek egyike az Atya lenne és a másik a Szentlélek. S tanítja-e az új-szövetség a Jézus Krisztus istenségét, tanítja-e azt, hogy ő Isten? Az Isten fiának fogalma nem ugyanaz az új-szövetség íróinál. A synoptikus evangéliumokban Jézus Istenfiának nevezetik theocraties értelemben. Pál apostol teológiájában az Istenfia az első teremtmény, az első, méltóságban és időben az égi szellemek közt. Jánosnál ugyanaz, mint Philo *logosa*, az istenség emanatiojának alakja. De egy új-szövetségi író se azonosítja Jahveh-vel. A Jahveh incarnatiojának eszméje teljesen távol áll a szentírók gondolatától. Ennek nem találjuk semmi nyomát, sem az új-szövetségben, sem Izrael törvényében. Jézus és az apostolok éppen annyira szigorú monotheisták, mint Mózes és a próféták. A több személyiség eszméje sohasem volt még távolról sem gondolatukban.

Az evangéliumot elfogadott görög böleselők voltak azok, kik ezt a fogalmat a keresztény theológiába bevitték . . . Így lett az egyszerű monotheismusból háromság. Hogyan történt ez? Mi az a vallási igazság, melyet az fentart? Az Isten kijelenti magát a vallási és erkölesi lelkiismeretnek, vagy hogy egy bibliai szót használjunk: a léleknek. Az Isten lélek és a ki lélek, az személyes. Isten mindenütt jelenvaló és jelenvaló az ember szellemében is. Az ember is személyes lény. S az ember és Isten közti szellemi, benső viszony, a személy viszonya a személyhez. E viszony, mint minden személyes viszony annyival bensőbb, minél nagyobb a hajlandóság és bizalom. Ez észrevét arra tanít, hogy Isten mind transcendens, mind immanens. „A transcendens Isten az Atya, a mennynek és földnek teremtője. Az immanens Isten, a Szentlélek. Ime a háromságtannak két szava . . . Midőn azt erősítjük, hogy az Örökkévaló, a mi Istenünk egyetlen egy Isten, a személyi lelkiismeret egységét erősítjük meg. De a mi ábrázoló gondolatunk fentartja a különbséget a transcendentia és immanentia között. Így elfogadjuk a mi a háromság formulájában igaz, a nélkül, hogy abban a metaphysikai tévedést megtartanók.“

Hogyha most az Atya és Fiu viszonyára térünk, Ménégó az azt mondja, hogy a Jézus Krisztus a vallásos nézet szempontjából a transcendens Istennek, az égi Atyának tökéletes kijelentése; ő tanításai, élete, halála által megismerteti velünk az Isten gondolatát, érzelmét, akaratát, lelkét. Jézus Krisztus a Szentlélek immanentiajának tökéletes kijelentése az emberiségben. Ebben az értelemben Jézus Krisztus előttem isten-ember, vallási és erkölesi tekintély, mesterem, uram, a kibem hiszek, s a kit követni és szolgálni akarok. Ménégó többször visszatér a pontra, hogy Jézus csak is a vallási és erkölesi dolgok rendjében „Isten igéje“, az igazságnak teljes kinyilatkozása. Mert egyebekben osztotta az emberek fiaival közös tévedhetőséget, az igazságnak és tévedésnek minden változataival együtt, mi csak az értelem használatánál előjöhethet. „És hogy minden félreértést kikerüljek, -- mondja — hozzá kell adnom, hogy én nem hiszem, hogy Jézus különös kijelentést tett volna az Isten metaphysikai természetére, arra nézve, hogy mi legyen Isten magában, az emberrel való viszonyától függetlenül“ . . . Csakis mikor abba a környezetbe megyünk át, melyben a zsidó-alexandriai theológiával elegyült platonismus uralkodott, látjuk egy második isteni személy tanát, a háromság második személyének incarnatioja eszméjét megjeleníteni. Könnyű annak fejlődését eredetétől végig követni, odáig, mint a *Quicumque* symbolumban van. A háromság dogmája e fejlődésnek a gyümölese. Ménégó tanulmányát így végezi: „Most formulázhatjuk a háromságról való fogalmunkat: az Atya a transcendens Isten; a *Logos*, az emberiségben immanens Isten, kijelentve magát a történelemben és teljességben kinyilatkoztatva a Jézus Krisztusban; a Szentlélek a benső, a bennünk immanens Isten, bizonyosságot téve a mi lelkünkben. Rövidebben: az Atya a transcendens Isten, a Fiu az objectiv immanens

Isten, a Szentlélek a subjectív immanens Isten. És ez a három csak egy. De a három a mi gondolatunknak három különböző személy. Azokat megkülönböztetve mi mind a hármat személynek fogjuk fel, mindeniket a maga szerepében az emberiséghez való viszonyában. Mi nem is igen ábrázoljuk magunknak másképpen, mint „Atyákat“, csupán különbségükben van tudalmunk arról, hogy ábrázolásunk tisztán alanyi és hogy tényleg az Istenben nincs három személy, mely lelkünknek három különböző forma alatt nyilatkoztatja ki magát.

Talán kifogásolják ezt, mint sabellianismust. Hogyha az lenne is, nincs miért félnék, mindamellett a kiátkozások mellett is, melyekkel a sabellianusokat az orthodox zsinatok sújtották. De e kifogás nem egészen alapos. Sabellius tényleg visszavetette a hármasság isteni személyiséget és az Atyát, a Fiút és Szentlelket csak úgy tekintette, mint ugyanazon Istennek három különböző személyi nyilvánulását. E tekintetben az én nézeteim egyeznek az övével. De nem követem, mikor azt tanítja, hogy e hármasság nyilatkozat *egymásutánban* történt az idő folyamán. Bizonyára mi a teremtésben mindenkifelett az Atya munkáját látjuk, a szabadításban a Fiút, a Pünkösd napján az egyház megalapításában a Szentlelket; de nem fogadhatjuk el az Isten *chronologikus* kinyilatkozásának eszméjét, a hogy Sabellius érti. Szerintünk az Istennek hármasság működése, ha úgy akarjuk nevezni, teljesen egymás melletti. Az Isten folytonosan munkál, mint Atya az ő transcendentiajában, mint Fiu az ő objectív immanenciajában, mint Szentlélek az ő subjectív immanenciajában.¹ E hármasság tevékenységnek nem tulajdoníthatunk időbeli egymás után következést.

Világos hogy ha az eredetre akarunk visszamutatni, azt lehet mondani, hogy az Istennek előbb a világ teremtésével kellett kezdenie, mielőtt annak szabadításán munkál és hogy az emberi lelkiismeretnek nem tehet bizonyosságot, annak megszületése előtt. Azt is megjegyezhetni, hogy a benső bizonyosság előbbi, mint annak szóbeli kifejezése. Lehet vitatni azt is, hogy melyik elsőbb a gyermek szívében, a benső vagy külső bizonyíték-e. De Sabellius elmélete ebben semmi világosságot nem nyújt. Mi azt erősítjük, hogy Istennek e hármasság forma alatt való működése, mit megállítottunk, egyidejű és folytonos. Az ima által az égi Atyához, a transcendens Istenhez fordulunk; ő az Örökkévaló, a Mindenható, a menny és föld teremtetője, a mi teremtőnk, Atyánk, bíránk, abszolút szabadítók; ő az, ki meghallgatja a mi imánkat és a ki könyörületességében megbocsátja vétkeinket s kegyelmébe fogad; s a vele való közösségben remélhetjük a halál után az örök boldogságot.

Mikor az Isten szavát halljuk vagy olvassuk, ez a *Logos*, az isteni ige, mely lelkiismeretünkhöz, szívünkhöz szól; az megismer-

¹ Mi szükség van „az objectív és subjectív immanencia“ megkülönböztetésre. Mit ellenkeznék az a szentírással, ha az immanenciajában munkálásban csak fokozati különbséget látnánk?! Szerk.

teti velünk az Isten kijelentését a történelem folyamában; megismereteti a szabadtárs nagy munkáját, melyet annak a beszéde, élete és halála mivelt, ki kitűnőleg Istennek Igéje, Fia volt, a mi Urunk Jézus Krisztus, a kinek lelkében az Isten lelkét látjuk; az prófétai intuitio által megnyitja a jövő láthatárait, mit Istennek tetszett ily kiváltságolt szolgáltnak megengedni.

Végül a Szentlélek, mely a mi lelkünkben immanens, a közvetlen beszélő Isten: az erkölcsi lelkiismeret szava, vallási lelkiismeretünk bizonyossága; az hat a mi gondolatunkra, érzelmünkre, akaratunkra, *éüünkre*; az erősíti meg lelkünkben a külső kijelentés igazságát, az Isten igéjét a szentiratokban és Isten embereinek szájában; az a mi souverain vallási tekintélyünk, az utolsó fórum, hová felebbezni lehet; az mozgatja vallásos életünket, az győzi le a vétket, az hív a bűnbánatra, az térszen tanúságot Istennek mind igazságosságáról mind könyörületességéről; az teremti a hitet lelkünkben; az ad áldott bizonyosságot a véték megbocsátásáról; az munkál lelkünk megszentelésére, az tart fenn, az bátorít, az vigasztal, az kísér az életén keresztül az utolsó lehelletig.

Ime uraim, ez az én fogalmam főbb vonásokban a háromság-ról. Az kétségtelen különbözik a theol. fogalmától, a *Quicumque* symbolum fogalmától. De azt hiszem meg van tartva benne, a mi abban igaz, bibliai, lényegileg keresztény. Bizonyos vagyok, hogy az egyezik a szent írók benső gondolatával, a szentiratok szellemével, a mi Urunk Jézus Krisztus kijelentésével. A meggyőződés békét ad lelkemnek a *Quicumque* symbolum rettentő anathemáival szembe, melyeket azok ellen mond, kik meghatározásait nem fogadják el szó-ról-szóra . . . Jézus Krisztus sohasem mondott ehhez hasonlót, ő sohasem tette a hitelvek megjavítását az üdv feltételévé; sohasem mondott átkot azokra, kiknek tévesek hitelveik. Ő sohasem nézett a hitelvre, hanem a szívre. . .“

Ez röviden, de hiven visszaadva, Ménégoz tanulmánya. Kellemetlen hatást tett az orthodoxokra, kik azt élesen is bírálták.

— A lutheranusok ez évi gyűlésén az egyik felolvasás, melyet meg kell hogy említsék, „A lutheri egyház Franciaországban a forradalom alatt“, az e korban kiállott megpróbáltatásokat tárgyalta. Ugyanazon szenvédéseken ment át a lutheranus egyház egy is, mint a reformatus. Az 1787-iki türelmi rendelet távolról sem állította vissza jogaiba, nem adta meg teljes vallásszabadságát. Napoleon vaskezére volt szükség, hogy a kath. klerus üldözéseinek gátat vessen.

— Az orthodox ref. lelkészi értekezleten, honnan a liberalisok ki vannak zárva, két felolvasást tartottak. Az egyiket Vaucher theol. tanár „a bűncset tanáról“, a másikat Lelièvre, párisi methodista lelkész „az ima-összejöveletekről“. Az orthodox lapok ismertetése szerint úgy látszik Vaucher szószzerint hiszi, mit a Genesis az ember teremtéséről és bűnesetéről ír. Ménégoz, ki jelen volt az értekezleten, a tárgyhoz szólva kijelentette, hogy ő a Genesis elbeszélésében nem lát egyebet, csakis egy mythost, melyet az ugynevezett

juhveista író irt. Lelièvre az imáról tartott felolvasásában panaszkodik, hogy a protestánsok nem imádkoznak eléggé és azt ajánlja, hogy rendezzenek imaösszejöveteleket, hol a hívők rendre imádkozhatnak, még maguk a nők is. Az összejöveteleken ima és ének váltakoznának egymással. Tartok tőle, hogy ha ez összejövetelek létrejőnnének, csakhamar oly nevetségessé válnának, mint az „Üdv hadserge“ összejövetelei.

— Nem írhatok most azoknak a társulatoknak a gyűléseiről, melyekről rendszeren szoktam írni; a bibliai társulatéról, az elemi oktatásügyi társulatéról s a francia prot. történelmi társulatéról. A választmányok most abban állapodtak meg, hogy a gyűléseket ne tartsák mindig Párisban, hanem a vidéken is. A francia prot. tört. társulat Nantes-ban tartja meg közgyűlését jun. első napjaiban. A gyűlést összekötik a nantes-i edictum kiadása megünneplésével. Háromszáz éve, hogy a nantes-i edictum kiadatott, de a protestánsok most ünnepelhetik meg azt először. A nantes-i edictum kiadását meg kellene ünnepelni az egész nemzetnek, mert az a kezdete a vallásszabadság modern törvényének, az elválasztása annak, mi kizárólag a lelkiismeretre és a mi a polgári törvényre tartozik. És ez egész Franciaországot kell hogy érdekelje, nemcsak a protestánsokat. De a jelen óra sokkal kritikusabb, semhogy egy pillanatra is arra lehessen gondolni, hogy azt az egész nemzet megünnepelje. Sokan tiltakoznának az ellen. Így hát az a francia protestánsoknak családi ünnepe lesz. A választmány gondolt arra is, hogy külföldről is hívjon meg protestánsokat, de ettől elállott és csak a francia protestáns egyházakhoz intézett meghívást, hogy ne ébresszen gyantut rossz akaróinkban, kik hazafiasságunkat mindjárt megtámadnák.

A három-négy napra tervezett ünnepet azok az értekezletek töltik ki, melyeken amaz okokat, eszméket, törekvéseket tárgyalják, melyek a nantes-i edictumot és annak általános következményeit előkészítették. Főlemelő napok lesznek ezek, mert a prot. pártok egyhangulag örömmel fogadták a nantes-i egyház meghívását, mely ez ünnepélyt kezdette. Hogy az ünnepély emléke megmaradjon, a választmány elhatározta, hogy emlékérmét veret és emlék-könyvet ad ki, melyben ama kor főbb egyházai és főbb egyéniségei lesznek ismertetve, s ama városok és kastélyok, melyekhez a reformatio történelme fűződik.

Midőn a protestánsok bizonytságot tesznek a lelkiismereti szabadsághoz való törhetlen ragaszkodásukról, egyszersmind hazafias tényt eselekesznek. És e kettős bizonytságtétel éppen alkalmyszerint jó ma hazánkban, hol a türelem eszméi elhomályosodni látszanak. A párisi lapok közül nagyon kevés irt rokonszennyvel ez ünnepélyről, összevissza kettő: „Le Temps“ és „Le Siècle“. Ez utóbbinak bátorsága volt, hogy egy jól gondolt és terjedelmes ezikkben kimondja: „Ideje lenne, hogy a nantesi edictumot ne csak úgy tekintsük, mint a vallási történelem egy fontos adatát, hanem mint nemzeti történelmünknek is nagy fűdópontját. Avagy a köztársaság a régi

Franciaország örökösse, a IV. Henriktől nyert emez örökséget visszautasítaná? Avagy talán most szégyelnünk kell diességünket? A szabadelvű és köztársasági Franciaország esupán a protestansokra hagyja, hogy a nantes-i édictum harmadik százévi fordulóját megünnepeljék?“ Sajnos, még nem jött el az az idő, mikor az egész Franciaország teljes szívből csatlakozik az igazság és emberiség eme művéhez: a lelkiismereti szabadsághoz.

Az „Oratoire“ templomi papválasztásról már többször szoltam, A párisi consistorium ujabban sem erősítette meg Roberty megválasztását. S nemesak, hanem megtagadta bármely lelkésznek a ki nevezését, kit a gyülekezet presbyteriuma ajánlna. Ez egészen törvénytelen eljárás. A presbyterium újra felebbezni fog. Egy orthodox lap azt írja, hogy a consistoriumnak tizenhét tagja írásbeli egyezséget kötött, hogy sohasem fognak Roberty megerősítésére szavazni. E lap állítása ellenére is — mely különben a consistorium eljárását elítéli — nem hiszem hogy ez megtörtént volna. Az nem mutatna józan érzekre.

CHARRUAUD D.

Réville Jean levele.¹

Páris-Auteuil,
4. Villa de la Reunion
2. Mai 1898.

Uram és tisztelt hitfelem!

Vettem Önnek ápr. 26-ról irt levelét, a melylyel szereneséltetett és sietek értesíteni, hogy teljesen feljogosítom „Paroles d'un libre Croyant“ (Egy szabadelvű hívő beszédei) című beszédeimből magyarra lefordítani azokat, a melyekről azt gondolja, hogy érdekelni fogják honfitársait.

Engedje megköszönnem Önnek azt a szives fogadtatást, a melyben a szabad evangéliumnak ezt a prédikálását részesítette. Annyian vannak, a kik istentelenséggel vádolnak azért, hogy orthodoxyájukat nem teszem a magamévá, hogy valóban jól esik, hogy a térben oly távol, de szellemben nagyon közel levő hitfeleim elismerik törekvé-

¹ „A keresztény tanításmód“ cím alatt e füzetben közölt beszéd lefordítására főt. Ferencz József püspök ur a szerzőtől engedélyt kérvén, tőle e levelet kapta, a melyet a főt. püspök ur szives volt a közlésre szintén átadni. Szerk.

sem őszinteségét az evangéliumnak a Jézus tanításával megegyező hirdetésében és hitem őszinteségét, a melynek azzal megfelelni kívánok.

Ön tudja, hogy Franciaországban a reformatus protestánsok meg vannak oszolva. A nagyobb rész orthodox és némely egyházban mint Páris, Bordeaux vagy Marsailles nagyon türelmetlen. De van egy szabadelvű kisebbség, tantételeire és szabad szellemére nézve valóban unitárius, a melyet az orthodoxiának mindennemű törekvései nem tudnak leverni, sem megfélemlíteni és a mely főleg Franciaország déli részében Lyonban, Nimesben és Montpellierben stb. van.

Néhány év óta a kiegyezésre egy komoly mozgalom indult ki a mérsékelt orthodoxok részéről, a melyet a szabadelvűek igen szívesen fogadtak. Remélem, hogy végre sikerül nekünk a türelmetlenség gyökereit kitépni francia protestantismusunk irányadó testületéből s ennek kifolyása az, hogy én mint a conferentia tanítója működöm a párisi theologiai fakultásnál. Nekem nincs parochiam. Nem végzek lelkészi functiókat, csak vallást tanítok a IV. Henrich lyceumában levő protestans növendékeknek. Ugy a theologiai fakultásnál, mint a Sorbonneban ez a tanítás nagyon elfoglal. De időközönként prédikálok vagy a hivatalos egyházakban, a hol a szabadelvűség uralkodik, vagy az államtól független isteni tisztelet helyen, a melyet mi alapítottunk Párisban.

Kiközösíthetnek, de eszméink, hitünk lassankénti terjedését meg nem akadályozhatják, annyira, hogy a mai orthodoxok csaknem mindnyájan eretnekeknek tekintettek volna, ha 300 év előtt ugyanazt tanították volna, a mit most tanítanak. Legyen hitünk az igazságban és azt mondjuk ki bátran. De soha se felejtjük el, hogy a mi misszionk nem a rombolás, hanem az építés. A mikor mi mindazokat a dogmákat, a melyekről a Jézus apostolai bizonyosan semmit sem tudtak, elvetve, visszatérünk a hiteles kereszténységhez, a magunk részéről ugyanazt eselekesszük, a mit elődeink eselekedtek más tévelygéseket, más babonáságokat illetőleg: a helyett, hogy a régi szentélyeket felforgatták volna, megtartották az által, hogy azokba új szellemet bocsátottak be.

Nagyon szerencsésnek fogom magamat érezni, ha az én „egy szabadelvű hívó“ ezimű beszédeim bármily esekély mértékben épületére lehetnek a mi magyarországi hitfeleinknek. Jóllehet soha sem láttam őket, ismerem, tudom, mily hősiességgel tartották fenn hitöknek szabadságát. Mint Coquerel Athanasznak házasság által unokaösesese (unoka-hugát vettem nőül), tudom, mennyire becsülte ő Önöket. Szerencsés vagyok, hogy ezt a magam részéről szintén alkalmam nyílt Önnek nyilvánítani s kérem fogadja nagyrabecsülésem és tiszteletteljes rokonszenvem kifejezését.

JEAN RÉVILLE.

U. I. Elkötelez Ön, ha egy példányt elküld nekem a lefordított beszédekből.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Népszabadság. Egyh. beszéd elő- és utóimádsággal. Irta és az 1848. évi mart. 15. ötvenedik évfordulati napján a sárospataki templomban elmondta Novák Lajos theol. tanár és főisk. lelkész. — Ézsaiás 62, 10—12. alapján tárgyalja a szabadságot, melynek utját a kiváltságosak, mint próféták készítik meg, s melyet az Ur annak a népnek nyújt, mely arra méltó és érdemes. Annnyira kijutott az embereknek mostanában az ünneplésből, annyit és oly sokfélét kell ünnepelniök, hogy már kezdenek beléfaradni. A sok ünneplés bizonyos hágyadtságot idéz elé a magasztos érzésében. És mégis, hogy ha egy beszéd eltalálja az igazi hangot, hatását ily körülmények közt sem tévesztheti el. Hiszszük, hogy e beszéd sem tévesztette el. Az emelkedett hangulat, az igaz érzés és a helyes felfogás a szabadságról, meg kellett hogy ragadja a szívet és le kellett hogy kösse a figyelmet. A kiadvány a szerző sajátja.

Apáczai Cseri János mint paedagogus. Nevelés-történeti tanulmány, írta Stropm László, a pozsonyi ág. hitv. ev. theologiai akadémián a bölcsészet és neveléstudomány nyilv. rendes tanára. Külön lenyomat az „Athenaeum“ 1897/8-i évfolyamából. Ára 3 korona. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1898. Nemes buzgósággal, szorgalmas utánjárással és helyesen ítéelő érzékkel írott tanulmány az uttörő munkásról, kit oly sokan más és más oldalról egyoldaluan ítétek meg. Szerző felfogása szerint „a kik Apáczai munkás-ságát csupán egyik másik, neki épen nem a legfőbb munkamezőn vizsgálva, felette, mint „eklektikus“, „compiler“ fölött egyszerűen pálcát törnek, ép oly igazságtalanok, mint a milyen tulzók viszont azok, a kik őt egy bizonyos elméleti tudományszakban rendkívüli, sőt csodás jelenségként ünneplik“. Apáczai „életvezélya volt nemzetében a tudományoknak az iskolaiügy újjászervezése által édes otthont teremteni s azoknak anyanyelvű fejlesztése által nemzetét művelté nagygyvá, hatalmassá tenni.“ — A mű hű képét adja az Apáczai korabeli nevelési állapotoknak hazánkban, sőt szerzőt elismerés illeti azért is, hogy ezt mindig összekapcsolja a külföldi viszonyokkal, melyek ezeket létrehozták s ez által művét általánosabb érdekűvé tette. Nyelvezete és világos irálya is minden művelt olvasó számára élvezetessé teszi a művet, míg szakembereknek igen fontos munka marad Apáczai tanulmányozásánál. (G.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Főt. Ferencz József püspök ur jun. 4-én meglátogatta a torozkói ekkleziát Mózes András, pénzügyi jegyző kíséretében. A püspököt utjában mindenütt nagy ünnepélyességgel és lelkesedéssel fogadták. A torlai állomásnál az aranyoskőri esperes és papság üdvözölte. Torozkón József Miklós lelkész tolmácsolta hívei szeretetét. A püspök a regényes fekvésű régi bányavárosban három napot töltött. A főt. püspök ur onnan egyenesen a budapesti hívek látogatására utazott. Julius elején pedig az abrudbányai unitariusok ünnepélyére megy, hogy hirdesse a békét, a keresztény szeretetet és türelmet.

A Magyar Prot. Irod. Társaság ez évi gyűlését máj. 31-én és jun. 1-én tartotta meg Kolozsvárt. A fővároson kívül először olyan

helyen, a hol unitáriusok is vannak. Az unitáriusokat tudvalevőleg a többség a megalakuláskor kizárta a társaság kebeléből. És így a gyűlést reformatusok és lutheranusok tartották. Nem panaszkép mondjuk ezeket. Csak azért emlíjük, hogy a liberalis ref. és lutheranus testvéreknek óhaját, hogy a társaság gyűlésein részt vegyünk, az adott körülmények közt lehetetlen teljesítenünk. Rokonszenvüket nagyrabecsültük akkor is, mikor az unitáriusoknak a társaságba bevétele mellett szót emeltek és nagyrabecsüljük most is az őszinte rokonszenvet, mikor óhajukat fejezik ki a részvétel iránt, de annak az előzmények után nem tehetünk eleget. Az kétségtelen, hogy, a hazai protestantismusnak egyik legszebb ünnepe lett volna a kolozsvári gyűlés, ha azon mind a három prot. felekezet részt veszen és napjainkban talán nem is éppen jelentőség nélküli és e hazarész történelmi multjának nem ellentmondó. De ez nem rajtunk mult. A gyűlésre különben, a mint a lapok értesítettek, a két egyházból csaknem minden kerületből jelentek meg képviselők, ha nem is nagy számmal. Hegedüs Sándor elnök hatásos megnyitó beszédet mondott. Szász Domokos püspök üdvözölte a tagokat. Szóts Farkas titkár a társulat működéséről terjesztett elé jelentést. Gr. Kuun Géza mély tudományossággal olvasott fel a vallásról, Stromp László pozsonyi tanár tanulmányt Apáczai Cseri Jánosról. A gyűlést megelőzőleg Kenessey Béla prédikált. A társulat elhatározta, hogy a „Prot. Szemle“ és más rendes kiadványai mellett egy „Bibliai Lexikon“-t ad ki. Szász Domokos püspök 1000 frtot ajánlott fel tud. theol. munkák kiadására. S Hegedüs Sándor a Lexikon költségeihez való hozzájárulását jelentette be. A társulatot az 1900-ik évre a pozsonyiak hívták meg vendégül.

Kozma Eerencz, Kolozsmegye kir. tanfelügyelőjét a közoktatásügyi minister a VIII. fizetési osztály 1 fokozatába léptette elő. A kiváló tanférfiu ezt megérdemelte.

Californiai levél. Rev. Dénes Péterfi, Kolozsvár, Hungary. Egysült-Államok, California, Alameda, 1898. mart. 3. Az alamedai gyülekezetéről, mely ezelőtt néhány évvel alakult, örömmel tudathatom, hogy ma már mintegy ötven családot számlál hívei közé. — Savage New-Yorkban nagy szolgálatot tesz ügyünknek. Robert Collyerrel együtt munkál. Az amerikai unitárius papság legkiválóbb tagjait tiszteljük bennük. A „Unity-Church“ Bostonban még nem tudta Savage helyét betölteni. Bajosan is talál ily ékesszóló papot. — Theodore C. Williams Európából visszatérte után Californiában Oaklandban vállalt lelkészséget. Ezelőtt hat hónappal foglalta el állását s a gyülekezet reméli, hogy megtarthatja őt . . .
Tisztelője: *John F. Buttrick.*

California, Alameda, 1898. máj. 6. Érdekelni fogja, hogy a mi lelkészünk Dodson ur Európába utazott azzal a szándékkal, hogy ott hat hónapot töltsön, hogy tanulmányozza a különböző országokat, azoknak népeit, szokásait. Lehet, hogy ellátogat az önök hazájába is. Jeles és tanult ifju ember, kire méltán büszke az alamedai gyülekezet. Távol-

léte alatt többnyire tanárok fognak helyette prédikálni. Az első vasárnap Dr. David Starr Jordan, a stanfordi egyetem igazgatója foglalta el a szószéket, a másik vasárnapon pedig Dr. Joseph Leconte, californiai egyetemi tanár prédikált. Következőleg Griggs tanár a stanfordi, Ross és mások a californiai egyetemtől s azután a san-franciscoi egyik unitárius gyülekezetnek lelkésze és más lelkészek fogják az istentiszteletet végezni. Mi csak örvendhetünk, hogy ily embereket nyertünk meg prédikálásra. Az unitárius egyház az egyedüli egyház nálunk, mely egyetemi tanárokat is felenged a szószékre, mert a tudományt a vallás szövetségésének tartja. Az unitárius egyházban egészben több tanultság, értelmiség is van, mint bármely más egyházban Amerikában . . .

Tisztelője: *John F. Buttrick.*

A hunyadmegyei unitáriusok jun. 12-én Déván új gondnokot választottak, Kénosi Sándor József megrongált egészsége, hosszas betegsége miatt. Az ő érdemeit, példás hitbuzgalmát jegyzőkönyvileg örökítették meg egyhangu elismeréssel. Azután megválasztották főgondnoknak: Kénosi Sándor Lajost, gondnoknak: Weress Józsefet, pénztárnoknak: Kibédi Lajost, kebli tanácsosoknak a régiiek: Koncz Imre és Szentiványi Gábor mellett Egyed Mózes, Koncz Gyula, Jakab István és Tóth György egyháztagokat. Ugyanez alkalommal a hívek istentiszteletben és az urvacora kiosztásában részesültek. A gyűlés egyebek közt meghatározta azt is, hogy a szegénysorsu hitrokonoknak segínyt nyujtanak arra, hogy gyermekeiket konfirmatoria küldhessék kolozsvári templomunkba.

Tudorrá avatás. Közelebbről két ifju barátunk avattatott az orvosi tudományokból doctorrá. Molnár Sándor, Molnár Sándor jogügyész fia, a budapesti egyetemen, Gotthárd Sándor, Gotthárd Sándor szováthi birtokos, köri gondnok fia a kolozsvári egyetemen. Ifju barátaink szép készültséggel lépnek pályájukra, melyen a tudással valódi emberszeretetet kell egyesíteni, s a melyen nekik szerencsét kívánunk.

A londoni bibliaterjesztő-társaság a minap közgyűlést tartott Harrowby gróf elnöklete alatt. Az évi jelentés szerint a mult évben a társaság 6000 belföldi és 1860 külföldi telepén összesen négy és félmillió bibliát adtak el, vagyis 600,000 példánnyal többet, mint az előző évben. A társaság 1804-ben alakult és azóta 340 nyelven 150 millió példányt adtak el. Még Indiában is, a hol pedig most pestis és éhség meg háboru dühöngött, fél millió biblia kelt el a lefolyt évben. Chinában 200,000 bibliával többet adtak el, mint 1896-ban.

Spurgeon temploma, a „Tabernacle“ ápr. 19-én leégett. 1861-ben építették azt a színházszerű nagy épületet, melyben a híres baptista szónok prédikált, s melybe mintegy 6000 ember fért be. Spurgeon sokan hallgatták saját hívein kívül is. George Eliot a regényíró és a nem rég elhalt Gladstone, a nagy államférfi is gyakran volt látható a Tabernacleben. A leégett templom helyén kétségtelenül új épületet

emelnek, de az már többé nem a Tabernacle lesz, hol Spurpeon prédikált.

A középiskolai tanterv revisioja. Folyóiratunk közölte volt annak idején, hogy közoktatásügyünk lelkes és munkás vezetője felhívást intézett az országos közoktatási tanácshoz, hogy ez a középiskolák tantervét a túlterhelés, a nemzeti tárgyak kellő érvényesítése és a görög pótló tárgyak szempontjából vegye revisio alá s munkálatai eredményét terjessze elébe. A közoktatási tanács állandó bizottsága a tanterv régi keretei között egy munkálatot dolgozott ki, kiterjeszkedve az egységes jogositású középiskola fontos kérdésére is. A közoktatási tanács plenuma május 25. 26. és 27. napjain ült össze, hogy az állandó bizottság munkálata alapján a közoktatási minster elnöklete alatt előkészítse a középiskolák tantervének revisioját. Az ülést a minster egy nagyszabású beszéddel nyitotta meg, melyben előadta a régi tanterv hiányait s megjelölte azt az irányt, melyben a revisionalis munkának az egészséges fejlődés útján haladnia kell. E beszédjével a minster a magyar közvélemény figyelmét megint, habár kis időre, a közoktatás általános, nagy, nemzeti fontosságára terelte. A vita a magyar tanügy vezetőihez méltó magas színvonalon folyt. Nincs terünk, csak röviden is, ismertetni a régi és revidált tantervek közt levő különbségeket, valamint a vita folyamán felmerült kiválóbb irányokat. A minster úgy is fenntartotta magának a jogot, hogy a tanács munkálataitól függetlenül döntessen e rendkívül fontos kérdésben, Akkor majd visszatérünk a revisio kérdéséhez s jelezni fogjuk a haladást, melyet a tanügy e munkálattal eléfélé tett.

(G. K.)

Hibaigazítás. A mult füzet 107. lapján a 22. sorban „másfelől örülnünk kell azon“ után kimaradt: „hogy számunkra ennyi tér is jutott, melyet stb.

Gyászhir. *Báró Kemény Ödöné,* szül. K. Nagy Gizella, máj. 18-án élete 60-ik, boldog házassága 37-ik évében, hosszas szenvedés után elhunyt Kolozsvárt. A vallásában buzgó és általánosan tisztelt főúri nő halála széles körben keltett fájó részvétet.

ARANYKÖNYV.

Az »Ezredéves Emlékalap«-ra tett kegyes adományok.

(Tizenkettődik közlemény.)

196. Ürmösi Kálmán szt.-gericzei lelkész gyűjtő ivén a szt.-gericzei egyh. község 10 ft. Ürmösi Kálmán 1 ft. Májai Gábor énekvezér, áll. tanító 50 kr. Simó József, Harasztkerékről, egyh. tan 1 ft. Ákosfalvi l. egyh. község 5 ft. Incze Lajos, Ákosfalváról egyh.

tan. 10 frt. Szathmári Sándor, Ákosfalváról 2 frt.			
Fazakas József, Ákosfalváról 1 frt. Fazakas Márton,			
ákosfalvi l. egyh. gondnoka 1 frt. Összesen	31	frt	50 kr.
197. Derzsi Károly, gymn. tanár Torda (2-szor. L. 173 sz.)	12	"	35 "
Összesen	43	frt	85 kr.
Az előbbi 11 közl. összege	1880	"	"
Együtt	1923	frt	85 kr.

Kolozsvárt, 1898 június 22-én

FERENCZ JÓZSEF,
unitár. püspök.

*Adakozások a Sepsi-Szentgyörgyön építendő unitárius templom-alapra
Barabás Elek hitrokonunk gyűjtőkönyvén.*

(Negyedik közlemény.)

Torozók: Borbély Péter, Csép János, Kriza Gergely, Almási Ferencz 50—50 kr. Czupor Ferencz 20 kr. Vermes János, Demény Andor 10—10 kr. Csoknyai Károly, Borbély Judit 50—50 kr. Bakó Jánosné, Kelemen János 10—10 kr. Székely Miklós, Botár András, Veress István, Botár István 50—50 kr. Zsakó Jánosné 30 kr. Péter István 10 kr. Botár János 40 kr. Borbély István 20 kr. Botár Jánosné, Czeglédi Jánosné, Czeglédi Andor 10—10 kr. Kriza István 50 kr. Király Eerencz 15 kr. Lakatos Miklósné 50 kr. Simándi Andor 30 kr. Borbély Péter 50 kr. Borbély Ferencz, Pál Simonné 20—20 kr. Király Jánosné 10 kr. Dr. Haftl Dezső 50 kr. Vernes József 10 kr. Simon Miklós 50 kr. Gál Sándor 5 kr. Király István, Ifj. Gál Györgyné 10—10 kr. Olvashatlan 20 kr. Király Ferencz 50 kr. Csép István 20 kr. Czupor Miklós 40 kr. Móricz Miklós, Móricz Gergely 10—10 kr. Mihályca Miklós 30 kr. Ekárt Sándor 10 kr. Demény Ferencz, Lázár Miklós 20—20 kr. Id. Tamás Simon, Pál Ferencz 50—50 kr. Székely Márton 20 kr. Vajda Márton 15 kr. Léb Adolf 25 kr. Olvashatatlan 20 kr. Botár István 50 kr. Kriza Andor 18 kr. Ifj. Király István 1 frt. Vernes István 25 kr. Vernes István 10 kr. Vernes János, Kerekes Ferencz 40—40 kr. Demény József 50 kr. Botár János titkár, Pálfi János 1—1 frt. Zsakó István p. mester, Buzogány Elek, Özv. Zsakó Jánosné, Balog György, Stary Róbert, Simon József 50—50 kr. Király István 40 kr. Vernes József 50 kr. Ifj. Vajda József. 1 frt. Zsakó József, Botár Miklós 30—30 kr. Varga István 20 kr. Vernes István 10 kr. Zsakó István. Kriza Ferencz 30—30 kr. Gelei Dániel, Zsakó Mihály 10—10 kr. Botár Simon 20 fr. Id. Vajda József 40 kr. Pál Ferenczné, Szabó Ferencz 10—10 kr. Király József 20 kr. Bartok Dániel 10 kr. Bartok Simon 50 kr. Székely János, Botár Ferencz 10—10 kr. Vernes József 30 kr. Özv. Botár Sára 20 kr. Tamás Andor 10 kr. Botár Anna 30 kr. Tóbiás József, Demény András 15—15 kr. Demény Ferencz 20 kr. Unitár egyház 5 frt. Józán Miklós 1 frt. Babuczki Péter 40 kr. Magyar Bertalan kir. közjegyző 1 frt. Összesen 37 frt 33 kr.

A 3. és 4. közlemény összege 64 frt 47 kr.

Hozzáadva az 1. 2. közlemény összegét 188 " 87 "

Összesen . . . 253 frt 34 kr.

Sepsi-Szentgyörgy, 1898. június.

JÓZSEF LAJÓS,
unitár. lelkész.PÁLL SÁNDOR,
egyh. gondnok.

Adakozások a tarcsafalvi unitár. templom építésére.

(Hatodik közlemény.)

Tancsali János m. bíró 10 kr. Dénes Ferencz 5 kr. Pál Dániel 5 kr. Kocsis Mihály 5 kr. Kocsis Pál, Veres Péter 8 kr. István Márton 5 kr. Brok József al. 5 kr. István Sámuel 10 kr. Pál Sámuel 5 kr. István János 5 kr.

Kanyaró György 5 kr. Nagy András 5 kr. Nagy József 10 kr. Nagy János 3 kr. Toró Dániel 7 kr. Kovács Lajos 20 kr. Élekes János 5 kr. Farkas József 20 kr. Csekés Zsigmond 5 kr. Pál Elek 4 kr. Biás István f. 14 kr. Orbán János 5 kr. Id. Pusztai Zsigmond 5 kr. István József 5 kr. Liptai Matild 20 kr. Nagy Ferencz 5 kr. Bartha Mózes 2 kr. Demeter Juliánna 3 kr. Dénes Elek 15 kr. Nagy Ferencz 10 kr. Kénosi Mihály 5 kr. Egyed Mihály 10 kr. Egyed István 15 kr. Brók Dániel 5 kr. Ifj. Tancsali Dániel 3 kr. Nagy József hidi 5 kr. Egyed Ferencz 10 kr. Imre Mihály al. 5 kr. Kocsis István 5 kr. Menyhárt István 4 kr. Menyhárt András 5 kr. Dénes Ferencz Pál 5 kr. Csekés György 5 kr. Id. Bartha Zsigmond 10 kr. Biás Ferencz 5 kr. Zoltán István 10 kr. Biás András 4 kr. Biás István 10 kr. Dénes Dani 5 kr. Dénes János 5 kr. Nagy András veres 5 kr. Dodo Sámuel 5 kr. Veres Sámuel 5 kr. Orbán Ferencz 5 kr. Bartha Zsigmond 10 kr. Kocs Ferencz 5 kr. Nagy József 10 kr. Dénes János veres 10 kr. Balogh István 10 kr. Brok György 10 kr. Dénes Ferencz hidi 5 kr. Dénes Zsigmond 5 kr. Lengyel testvérek 20 kr. Kerestély Ferencz 10 kr. Gábor Pál 3 kr. István Mihály 10 kr. Tancsali Dani 5 kr. Kocs Dániel 10 kr. Kis Jakab tanító 10 kr. Szatmári Miklós tan. 40 kr. Nagy Elek 5 kr. Kas Mihály 10 kr. Pál János 10 kr. Dénes János uzai 10 kr. Deák József 5 kr. Pál József 20 kr. Brok Ferencz 10 kr. Imre Mihály 10 kr. Kas Dani 50 kr. Grába Dániel 5 kr. Imre János 5 kr. Balogh Mihály 5 kr. Pál György Kanyaró 10 kr. Fanczali János 5 kr. Bán Mózes 20 kr. Pál Ferencz Katona 8 kr. Pál György Botos 10 kr. Pál János 5 kr. Pál Zsigmond 3 kr. Pál György fel. 5 kr. Brok Mózes 8 kr. Nagy Ferencz 10 kr. Ekklézsia 3 frt. Sándor Gergely pap 50 kr. Összesen 11 frt 37 kr. Derzs. A megelőző közleményekkel = 332 frt 17 kr.

Fogadják a kegyes adakozók ekklézsiánk hálás köszönetét.

Tarcsafalva, 1898. ápril 15.

PÁLFFY GYÖRGY,
gyűjtő, építető biz. elnök.

WASS SÁNDOR,
gondnok.

ÜRMÖSI SÁNDOR,
lelkész, mint gyűjtő.